

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
TEISĖS FAKULTETO
TARPTAUTINĖS TEISĖS KATEDRA

ALIONA GAIDARVIČ
TARPTAUTINĖS TEISĖS PROGRAMOS MAGISTRANTŪROS DIENINIŲ STUDIJŲ
TPT md 05-01 grupės studentė

**KALININGRADO SRITIES TARPTAUTINĖ TEISINĖ PADĖTIS IR
STATUSAS**

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas: dokt. Darius Sauliūnas

Konsultantė: Aušra Raišytė-Daukantienė

Vilnius, 2006

TURINYS

ĮVADAS.....	3
1. KALININGRADO SRITIES TERITORIJOS ISTORINĖ RAIDA IR TEISINIO STATUSO KAITA.....	9
1.1. Prūsų genčių nukariavimas ir Vokiečių ordino susikūrimas	9
1.2. Napoleono karai ir Prūsijos imperijos susikūrimas	11
1.3. XX amžiaus karai – nuo Rytprūsių iki Kaliningrado srities.....	11
2. BENDRA ANKLAVŲ IR JŲ TEISINIO STATUSO APŽVALGA	15
2.1. Bendra anklavų apžvalga.....	15
2.1.1. Centrinės valstybės ir anklavo santykiai	17
2.1.2 Anklavo ir jį supančios valstybės santykiai.....	18
2.1.3 Centrinės ir supančios valstybių santykiai bendrais klausimais.....	18
2.1.3 Centrinės ir supančios valstybių santykiai anklavo klausimais.....	18
2.2. Anklavų teisinio statuso apžvalga	19
3. CENTRINĖS VALSTYBĖS – EKSKLAVO – SUPANČIŲ VALSTYBIŲ TRIKAMPIS IR JO ĮTAKA EKSKLAVO TEISINAM STATUSUI. GALIMOS SUPANČIŲ VALSTYBIŲ PRETENZIJOS EKSKLAVO ATŽVILGIU.....	23
3.1. Sutartys nulėmusios Kaliningrado srities atsiradimą	23
3.1.1. Potsdamo konferencija	23
3.2. Galimos valstybių pretenzijos Kaliningrado srities atžvilgiu.....	29
4. KALININGRADO SRITIES TARPTAUTINIS TEISINIS STATUSAS. GALIMOS TEISINIO STATUSO PASIKEITIMO TENDENCIJOS.....	40
4.1. Rusijos Federacijos ir Kaliningrado srities teisiniai santykiai	40
4.2. Europos Sąjungos ir Kaliningrado srities teisiniai santykiai	45
4.3. Galimos Kaliningrado srities teisinio statuso pasikeitimo tendencijos	49
IŠVADOS.....	52
PASIŪLYMAI IR REKOMENDACIJOS	54
SANTRAUKA	55
SUMMARY	56
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	57

ĮVADAS

Temos aktualumas ir problematika. Kaliningrado sritis nėra eilinis Rusijos Federacijos regionas. Maskvos priklausomybėn jis pateko tik po Antrojo pasaulinio karo. Šis „Potsdamo šleifas“, kaip Kaliningradą pavadino Raimundas Lopata¹, reiškiasi labai įvairiai, nors paprastai pabrėžiama, kad oficialiai niekas šios priklausomybės nekvestionavo.

Lietuvos autoriai yra linkę teigti, kad Kaliningrado krašto klausimas neatsiejamas nuo politinės srities ateities problemos, kadangi juridinė krašto priklausomybė Rusijos Federacijai yra negalutinė ir terminuota (suvereno nėra, nes Potsdamo konferencijoje Kaliningrado sritis buvo priskirta laikinam Sovietų Sąjungos administravimui iki būsimo taikos sureguliuojimo)². Tuo tarpu Rusijos pozicija šiuo klausimu yra visiškai priešinga Lietuvos autorių išreiškiamai nuomonei, kai 1990 metais tautininkų grupė pabrėžė, kad Potsdamo konferencijos metu Kaliningrado sritis buvo priskirta Rusijos administravimui tik penkiasdešimčiai metų ir toks sprendimas nebuvo patvirtintas tarptautiniu susitarimu, iš Rusijos pasigirdo balsai Lietuvai siūlantys atiduoti kai kurias žemes, kaip, pavyzdžiui, Klaipėdą, nes jų užėmimas nebuvo teisėtas³. JAV mokslininkas Richard J. Krickus teigia, kad JAV pripažįsta Rusijos Kaliningrado srities valdymą tik tai *de facto*, bet ne *de jure*⁴. Tokia valstybės pozicija remiasi tuo, kad 1945 metų Potsdamo susitarimu Kaliningrado sritis buvo perduota tik SSRS administravimui, būsima taikos konferencijai paliekant teisę galutinai išspręsti visus teritorinius klausimus, nors svarbu paminėti, kad taikos konferencijoje sąjungininkai pasižadėjo palaikyti krašto atžvilgiu reiškiamas SSRS pretenzijas. Iš Potsdamo konferencijos medžiagos galima daryti išvadą, kad valstybės sąjungininkės galutinės taikos konferencijos neplanavo atidėti neapibrėžtam laikui, kaip tik jos buvo suinteresuotos ją surengti artimiausiu laikui, tačiau prasidėjęs Šaltasis karas ir pakibusi geležinė uždanga, galutinius teritorinius klausimus atidėjo 45 metams. Tokiam požiūriui pritaria ir kitas autorius dr. Darius Furmonavičius teigdamas, jog dabar yra pats tinkamiausias laikas abejonėms dėl Rusijos buvimo Europos regione teisėtumo pareikšti⁵.

Kaliningrado srities priklausymas Rusijai visada kėlė ir kels Lietuvai rūpesčių, galima sakyti tam tikra prasme šis kraštas stabdė Lietuvos integraciją į Europos Sąjungos bei kitas Vakarų struktūras⁶. Nors iš kitos pusės Kaliningrado srities egzistavimas kelia Lietuvos svarbą

¹ Lopata R. Potsdamo šleifas – „Kaliningrado galvosūkiu“ raktas? Politologija, 2003/4 (32), P. 117

² Ten pat, P. 121

³ Pertti Joenniemi and Andrey Makarychev: Progress of border-making and border-breaking: The case of Kaliningrad // Department of European Studies, Danish Institute for International Studies No. 7, 2004

⁴ Richard J. Krickus. The Kaliningrad question, Lanham, 2001, P. 67

⁵ Furmonavičius D. The liberation of the Königsberg/Kaliningrad region and the Northern territories/ Southern Kuril Islands in comparative perspective, 6th Biennial Conference of ECSA-C, Victoria, B.C. Canada, 2006.

⁶ Hermann A. Žvilgnis į Kaliningrado srities ateitį // Naujasis židinys-aidai, Nr.5, 2005. P. 171

Rusijai bei Europos Sąjungai, kadangi Lietuva yra tranzito į Kaliningrado sritį šalis, be Lietuvos sutikimo neįmanomi jokie Rusijos Federacijos ir Europos Sąjungos susitarimai.

Kalbant apie Kaliningrado srities tarptautinę teisinę padėtį, svarbu paminėti, kad dažniausiai vartojamas anklavo terminas, tačiau lygiagrečiai su anklavo terminu yra vartojamas ir eksklavo terminas. Eksklavas – tai teritorija, kuri būdama izoliuota nuo centrinės valstybės, yra apsupta ne vienos, bet keleto valstybių. Ir, nors tokia teritorija nėra laikoma eksklavu kitų šalių atžvilgiu, yra tokiu pripažįstama centrinės valstybės atžvilgiu. Nesvarbu kuris iš terminų yra vartojamas kalbant apie atskirtas teritorijas, kadangi problemos kylančios iš atskirtos teritorijos turėjimo, yra vienodos. Šiuo atveju Kaliningrado sritis yra geras pavyzdys pavaizduojant terminų vartojimo dviprasmiškumą. Kaliningradas gali būti apibūdinamas kaip eksklavas, kadangi yra dviejų – Lietuvos ir Lenkijos – valstybių apsuptyje. Iš kitos pusės, minėtos šalys yra Europos Sąjungos dalimi, todėl Kaliningradas yra Europos Sąjungos anklavas. Tokia išvada atrodytų visai logiška, kadangi asmenų judėjimas, tranzitas ir panašūs klausimai priklauso Europos Sąjungos kompetencijai⁷. Taigi daugumoje atveju tas pats regionas yra laikomas anklavu supančios valstybės atžvilgiu ir eksklavu centrinės valstybės atžvilgiu.

Kaliningradas yra geografinis Rusijos eksklavas, apsuptas svetimų valstybių ir atsidūręs Baltijos jūros regione sparčiai vykstančių integracijos procesų kelyje. Užsienio apžvalgininkai yra linkę į šiandieninę Lietuvą ir Rusiją žiūrėti kaip į demokratinių institutų plėtros išraišką, atveriančią kelią postmoderniam dialogui. Toks dialogas turėtų remtis naujais politinės erdvės organizavimo principais: sienų reikšmės mažėjimu bei jų funkcijų kokybiniu pakeitimu, pasienio bendradarbiavimu bei tarptautiniu susiejamumu, siekiant likviduoti gretimų regionų skirtumus ir didinti regioninių veikėjų tarpusavio priklausomybę. Šiais principais remiasi Europos Sąjungos daugiapakopė valdymo logika ir jie yra skleidžiami Europos Sąjungos plėtros⁸.

Tačiau Lietuvoje požiūris į Lietuvos ir Rusijos santykius yra labai susijęs su nuolatine valstybės saugumo problema. Nors Lietuvos pozicija Kaliningrado srities atžvilgiu yra aiški: stengtis įrodyti, kad ši sritis nusipelno ypatingo tarptautinio dėmesio, leidžiančio regioną paversti Vakarų ir Rytų ryšių plėtotės pavyzdžiu. Lietuva teikė humanitarinę pagalbą Kaliningradui, aktyviai bendradarbiauja prekybos ir investicijų srityse.

Iš esmės Lietuva yra suinteresuota, kad Kaliningrado srityje būtų sukurta laisva ekonominė zona. Lietuvos ir Kaliningrado srities prekybiniai santykiai sudaro 12% visų prekybinių Rusijos ir Lietuvos santykių⁹. Remiantis Lietuvos ekspertų duomenimis prekių

⁷ Vinokurov E. Theory of Enclaves – Kaliningrad, 2005. P.11.

⁸ Lopata R. Potsdamo šleifas – „Kaliningrado galvosūkiu“ raktas? Politologija, 2003/4 (32), P. 118-119

⁹ Lopata R. Sirutavicius V. Lithuania and the Kaliningrad Oblast: a Clearer Frame for Cooperation. - Lithuanian Foreign Policy Review. Nr. 3. 1999.

apyvarta tarp Lietuvos ir Kaliningrado srities 1998 metais sudarė 150 mln., o 1999 metais – 200 mln. dolerių.¹⁰

1990 metais buvo daug įvairių pasiūlymų susijusių su Kaliningrado srities ateitimi. Kai kurie Lietuvos, Vokietijos bei Lenkijos politikai siekė pakeisti jau nusistovėjusias sienas, tačiau tam nelemta buvo išsipildyti, jau vien dėl to, kad Lietuva ir Lenkija siekė narystės NATO, o tai reiškia, kad neįmanomi jokie ginčai dėl teritorijų¹¹. Tais pačiais metais Kaliningrado srityje vykdyti sociologiniai tyrimai parodė, kad kaliningradiečių susidomėjimas Vokietijos kultūra ir istorija auga, girdėjosi siūlymai grąžinti miestui jo buvusi Koenigsbergo pavadinimą¹², nes jau 60 metų ši sritis yra vadinama Kaliningrado sritimi, kai kurie Lietuvos autoriai Koenigsbergo prijungimą prie Sovietų Sąjungos vadina europinio masto tragedija¹³.

Taigi Kaliningrado regionas nuo 2004 metų po Lietuvos ir Lenkijos priėmimo į Europos Sąjungą yra Europos Sąjungos anklavas, faktiškai tai reiškia, kad regionas ekonomine ir socialine prasme atsidūrė dvigubos priklausomybės padėtyje. Jis yra atskirtas nuo Rusijos aukštais transporto tarifais bei kitomis kliūtimis, susijusiomis su Europos Sąjungos normomis – griežtais ekologiniais reikalavimais, keliamais transporto priemonėms ir pan. Iš kitos pusės Kaliningrado regionas yra įvairiais barjeriais bei kliūtimis, tarp jų ir vizų režimu, izoliuotas nuo Europos valstybių¹⁴. Dėl tokios padėties atsiranda pavojus, kad Kaliningrado srities ekonominis išsivystymo lygis, palyginus su kitais Rusijos regionais bei kaimyninėmis valstybėmis blogės, atitinkamai sumažės regiono investicinis patrauklumas, nes šiuo metu Kaliningrado srities gyventojų vidutinis gyvenimo lygis yra 1,4 karto žemesnis nei kitose Rusijos regionuose. Todėl galėtumėme daryti prielaidą, kad Europos Sąjungos ekspansija į Rytus privers prie nuolankumo pripratusius kaliningradiečius kelti savo reikalavimus, o Rusijos politikai pagaliau atkreips dėmesį į jų norus, nes kitaip, galima tikėtis didelių pokyčių, kaip antai, Kaliningrado srities atsisakymas priklausyti Rusijai arba, jeigu Rusijoje stiprės demokratija, Kaliningrado sričiai bus suteikta daugiau autonomijos ir tai patenkins gyventojus¹⁵.

Pastaruoju metu tiek iš Rusijos piliečių pusės, tiek ir iš Europos Sąjungos valstybių narių išgirstami nedrąsūs pasiūlymai Kaliningrado sritį prijungti prie Europos Sąjungos, kaip atskirą regioną, visiškai neatplėšiant jo nuo Rusijos¹⁶.

¹⁰ Kretinin G. The Russian-Lithuanian Relationship: the Regional aspect. - Lithuanian Foreign Policy Review. No. 2, 2000.

¹¹ Безопасность и международное сотрудничество в поясе новых границ России Под ред. Л.Б.Вардомского и С.В.Голунова. - М. - Волгоград: НОФМО, 2002, P. 345

¹² Oldberg I. Kaliningrad: Russian exclave, European enclave. Scientific report, Swedish Defence Research Agency, June 2001. P. 61.

¹³ Donskis L. http://www.politika.lt/index.php?cid=693&new_id=4985, prisijungimo laikas 2005-10-29

¹⁴ Stepanov A. <http://www.kaliningrad-online.ru/articles1/6105.html>, prisijungimo laikas 2005-12-10

¹⁵ Hermann A. Žvilgsnis į Kaliningrado srities ateitį.// Naujasis židinys-aidai. Nr.5. 2005. P.171-172

¹⁶ Mikalajūnas V. "ES plėtra ir santykiai su Rusija" http://66.249.93.104/search?q=cache:3yBtqIMbXWUJ:www.mip.lt/temp/w200401150654_Es%2520pletra.doc+Lietuva+ir+Kaliningrado+sritis.&hl=lt&gl=lt&ct=clnk&cd=59 prisijungimo laikas 2006-06-05

Lietuvos įstojimas į Europos Sąjungą bei sąlygos besiklostančios po įstojimo nulėmė Kaliningrado srities problemos paaštrėjimą, susijusį su vykstančiais integraciniais procesais, todėl tik pastaraisiais metais padaugėjo literatūros nagrinėjančios regiono padėtį Europoje, tačiau tai yra labiau politiniams, ekonominiams bei verslo klausimams nagrinėti skirta literatūra, jaučiasi ryški teisinės literatūros stoka. Verta pastebėti, jog turima konferencijų, susitikimų bei derybų šiam klausimui nagrinėti skirta medžiaga turi būti susisteminta ir išnagrinėta.

Mokslinės literatūros analizė. Nagrinėjant tiriamą sritį naudotasi Lithuanian Foreign Policy Review, pirmu ir vieninteliu Lietuvoje leidžiamu anglišku žurnalu, skirtu užsienio politikos klausimams nagrinėti. Tiriamam darbui buvo panaudoti 1998-2005 metų leidiniai, apžvelgiantys Lietuvos ir Rusijos Federacijos santykius, skirti Kaliningrado srities problemoms nagrinėti, taip pat Lietuvos autorių – R. Lopatos, V. Sirutavičiaus darbais. Apžvelgiant Kaliningrado srities teisinio statuso ir padėties istorinę kaitą buvo pasitelkti Lietuvos istorikų – E.Gudavičiaus (1999), B. Dundulio (1993), A. Kasparavičiaus, R. Jokimaičio(1998), M. Gelžinio(1996) darbai.

Plačiai remtasi užsienio autorių darbais L.B. Vardomskij ir S.V. Golunov (2002)¹⁷, V. Romanov (1995) bei R. Minakova (2004) nagrinėjančias Kaliningrado srities statusą. E. Vinokurovo darbu buvo remtasi nagrinėjant bendrus anklavų/eksklavų požymius ir teisinį statusą. I. Oldberg (2001)¹⁸, S. Naumkin (2004), B. Vitunic (2003), S. Huisman (2002) P. Joenniemi (1999, 2000) iš esmės apžvelgia ES ir Kaliningrado srities ekonominių politinių ir teisinių santykių atsiradimą bei jų genezę. Raymond A. Smith (1992) yra bene vienintelis autorius nagrinėjęs Kaliningrado srities tarptautinį statusą. Richard J. Krickus (2001) savo darbe *inter alia* gilinasi ir į Kaliningrado srities tarptautinio statuso problemą. Panaudota įvairių tarptautinių konferencijų bei užsienio šalių tyrimų institutų medžiaga: 1943 metų Teherano konferencija, 1945 metų Potsdamo konferencija, 2006 metų šeštoji dvimetė konferencija Europos Bendrijų studijų asociacija Kanadoje, Danų tarptautinių tyrimų instituto medžiaga, Šlezvingo ir Holšteino pasaulio tyrimo instituto medžiaga.

Plačiai buvo naudotasi internetiniais puslapiais, vienas pagrindinių – oficialus Kaliningrado srities administracijos internetinis puslapis, leidžiantis susipažinti su Kaliningrado srities santvarka, teisiniais bei politiniais regiono aspektais.

Mokslinė problema – Kaliningrado srities tarptautinės padėties bei statuso apibrėžtumo stoka.

¹⁷ Безопасность и международное сотрудничество в поясе новых границ России Под ред. Л.Б.Вардомского и С.В.Голунова. - М. - Волгоград: НОФМО, 2002.

¹⁸ I. Oldberg Kaliningrad: Russian exclave, European enclave. Scientific report, Swedish Defence Research Agency, 2001

Darbo mokslinė hipotezė – išsiplėtus Europos Sąjungai Kaliningrado srities kaip svarbaus regiono tarptautinio teisinio statuso neapibrėžtumo buvimas yra kliūtis, galinti turėti įtakos Europos Sąjungos – Rusijos santykių plėtrai.

Darbo objektas - Kaliningrado srities tarptautinė teisinė padėtis ir statusas.

Darbo tikslas – išanalizuoti Kaliningrado srities tarptautinę teisinę padėtį ir statusą.

Darbo uždaviniai:

1. Išanalizuoti Kaliningrado srities tarptautinio statuso pasikeitimus nuo susikūrimo iki 1945 metų Potsdamo konferencijos.
2. Atlikti bendrą anklavų/eksklavų charakteristikos ir jų teisinio statuso apžvalgą.
3. Išanalizuoti centrinės valstybės – eksklavo – supančių valstybių trikampį, susidariusį nuo Potsdamo konferencijos iki 1990 metų Sutarties dėl galutinio sureguliuojimo Vokietijos atžvilgiu bei jo įtaką eksklavo tarptautiniam teisiniam statusui bei galimas supančių valstybių pretenzijas Kaliningrado srities atžvilgiu.
4. Įvertinti Kaliningrado srities tarptautinį teisinį statusą naujame centrinės valstybės – anklavo – supančios valstybės trikampyje po įvykusios Europos Sąjungos plėtos, įvertinti galimas teisinio statuso pasikeitimo tendencijas.

Darbo metodai. Darbe taikomas mokslinės literatūros analizės, dokumentų analizės, lyginamasis istorinis bei apibendrinimo metodai.

Mokslinės literatūros analizės metodu naudotasi nustatant mokslinės problemos ištyrimo lygį bei nustatant apie tyrimo objektą turimas žinias.

Vadovaujantis dokumentų analizės metodu, susipažinta su daugybe praktinių problemų, keliamų Rusijos Federacijos eksklavo egzistavimu tarp Europos Sąjungos valstybių teritorijų. Šis metodas leidžia susipažinti su tyrimo objektui nagrinėti turima informacija, kuri yra patikima, objektyvi bei kokybiška, nes dokumentai yra surašyti profesionaliai.

Lyginamuoju istoriniu metodu naudojamosi norint nustatyti Kaliningrado srities statuso pasikeitimus, perėjimą iš Koenigsbergo prie Kaliningrado srities, šis metodas leidžia išsiaiškinti vykusius pokyčius bei tų pokyčių priežastis, be to jis suteikia galimybę prognozuoti ateities kitimo tendencijas ir suprasti problemos sprendimo būdus.

Apibendrinimo metodas naudotas analizuojant teoriją ir rašant tyrimo išvadas.

Pagrindinės darbe vartojamos sąvokos:

1. *Regionas* – tai teritorija turinti tam tikrus bendrus bruožus (ūkinius, geografinius, kultūrinius)¹⁹.
2. *Anklavas* – tai valstybės teritorija iš visų pusių ribojama kitos valstybės ir nesusisiekianti su savo šalies teritorija²⁰.
3. *Eksklavas* (pranc. exclave, nuo lot. ex- iš ir clavis – raktas) – atskira valstybės teritorija, geografiškai izoliuota nuo pagrindinės valstybės teritorijos dalies ir apsupta kitų valstybių teritorijų²¹.
4. *Centrinė valstybė* – tai valstybė-šeimininkė, kuriai priklauso anklavas/eksklavas ir kurios teritorijos dalimi jis yra²².
5. *Supanti valstybė* – tai valstybė, kurios apsuptyje yra anklavas/eksklavas, tačiau pastarasis nėra jos teritorijos dalimi ir jai nepriklauso²³.

¹⁹ Безопасность и международное сотрудничество в поясе новых границ России Под ред. Л.Б.Вардомского и С.В.Голунова. - М. - Волгоград: НОФМО, 2002, Р. 645

²⁰ <http://lt.wikipedia.org/wiki/Anklavas>, prisijungimo laikas: 2005-12-10

²¹ <http://noopolitika.paideia.ru/kaliningrad.phtml>, prisijungimo laikas: 2005-12-10

²² Vinokurov E. Theory of Enclaves – Kaliningrad, 2005. P. 56

²³ Ibid.

1. KALININGRADO SRITIES TERITORIJOS ISTORINĖ RAIDA IR TEISINIO STATUSO KAITA

Pirmajame skyriuje nagrinėjamas dabartinės Kaliningrado srities teisinio statuso pasikeitimas istorijos raidoje, reikšmingų įvykių krašto valdymo pasikeitimo kontekste apžvelgiama ir krašto priklausomybės kaita, o kartu ir jo teisinio statuso pasikeitimai. Išskiriami krašto teisinės padėties kaitos etapai, pradedant pirmais Vokietijos ordino prūsų genčių nukariavimais ir pirmo politinio darinio – Ordinio valstybės sukūrimu iki Potsdamo konferencijos ir Kaliningrado srities Europos žemėlapyje atsiradimo.

1.1. Prūsų genčių nukariavimas ir Vokiečių ordino susikūrimas

Dabartinė Kaliningrado srities teritorija turi seną ir labai turtingą istoriją. Ankstyvųjų viduramžių laikais šioje teritorijoje gyveno prūsų gentys. Istorikai pažymi, kad, dėl savo geografinės padėties, prūsų genčių apgyvendintos žemės visada kėlė kitų tautų ypatingą susidomėjimą, kadangi žemės buvo tarsi vartai tarp Rytų ir Vakarų.

Galima būtų teigti, jog dabartinės Kaliningrado srities teisinio statuso pasikeitimo užuomazgos atsirado jau pirmųjų Kryžiuočių ordino religinių išpuolių, kovojant su pagoniškais Rytais, metu. Tikrasis karų pradžios leitmotyvas buvo didžiuliai laisvos žemės plotai plytintys Rytų Europoje. 1228 metais Mozūrijos kunigaikštis kreipėsi į Ordiną pagalbos kovojant su pagoniškais prūsų gentimis, kurias jo pirmtakai nesėkmingai bandė nukariauti ir pakrikštyti jau du šimtus metų. 1226 metais Šventos Romos imperijos imperatorius Fridrichas II išleido bulę, kuria prūsų žemės buvo atiduotos Ordinui, nukariavus vietinius gyventojus šis dokumentas turėjo būti teisiniu pagrindu žemei valdyti²⁴. Keletui dešimčių metų praėjus po šio dokumento išleidimo ir popiežiui Inocentui III paskelbus Kryžiaus žygį prieš prūsus, Ordinas pradėjo savo grobuonišką kėslų įgyvendinimą. Taigi XIII amžiaus pradžioje Ordinas pradėjo dėsningus išpuolius prieš prūsus ir iki 1241 metų beveik visos prūsų gentys buvo nukariautos, o jų valdytos žemės perėjo Ordino valdžion²⁵. Kurdamas riterių valstybę Ordino magistras (Kryžiuočių ordino vadovas) buvo suinteresuotas, kad užkariauotose pagonių žemėse būtų apgyvendinti vokiečių kolonistai. Kolonistams, neskubėjusiems ir net bijojusiems kraustyti į nukariautas žemes, magistras negailėjo pažadų, suteikdavo dideles lengvatas bei apsaugą. Atvykusiems valstiečiams buvo suteikiama žemė bei gyvuliai. Tačiau didžiausias dėmesys skirtas miestiečiams, jie gavo plačias teises ir nepriklausomumą. Visa tai turėjo lemiamos reikšmės Prūsijos apgyvendinimui. Taigi galingas Vokiečių ordinas nukariavęs pagonišką gentį sukūrė stiprią teritorinę

²⁴ Smith Raymond A. The status of the Kaliningrad oblast under international law - Lituanus, 1992, No.1. P. 4

²⁵ Gudavičius E. Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų – T.1 – Vilnius, 1999. P. 43

organizaciją²⁶. Užėmęs šį kraštą, Vokiečių ordinas nepasitenkino vien valdymo formos pakeitimu ir valdančiųjų sluoksnio sunaikinimu. Ypač per sukilimus daugelis prūsų buvo išžudyti, likusieji buvo priversti priimti naują tikėjamą daugelis prarado laisvę. Juos Ordinas pajungė kaip pigią darbo jėgą. Visas teises teturėjo tik Ordino kariai ir nauji ateiviai iš Vokietijos. Išlikę prūsai gyveno teisiškai suvaržyti, nuo kitų gyventojų atskirtuose kaimuose. Vienintelė galimybė prūsams išvengti tokio degradavimo buvo vokiečių kalbos ir kultūros priėmimas. Šį kelią pasirinko prūsų diduomenės likučiai²⁷.

Kadangi Ordinas buvo labai ryžtingai nusiteikęs skleisti Dievo žodį ir tuo prisidengdamas nukariauti vis platesnes Rytų Europos teritorijas, jis neišvengiamai turėjo susidurti su stipriu pasipriešinimu iš Lietuvos žemių pusės. Taip prasidėjo dėsningi ir alinantys Lietuvos ir Ordino karai, kuriuos vainikavo 1410 metais sąjungininkų laimėtas Žalgirio mūšis. Lenkų kronininkas J. Dlugošas nurodo, kad 1410 metais Vytauto karinės jėgos buvo užėmusios vadinamąją Žemutinę Prūsiją su Karaliaučiumi, jis iš tikrųjų domėjosi Koenigsbergo sritimi²⁸. Tačiau nugalėtojai nepareikalavo šios srities, o pasirašė Torūnės taikos sutartį, pagal kurią Ordinas privalėjo atsisakyti Žemaitijos ir sumokėti baudą²⁹. Nors Ordino šaltiniai teigia, kad Vytautas reikalavęs ordino žemių tai 20, tai 30, tai 40 mylių gilyn. Remdamasis Šešupės linija, kuri 1398 metais nustatyta Ordino valdų ir Lietuvos siena, jis praktiškai siekė Ordino valstybės likvidavimo³⁰.

Anot M. Gelžinio, 1520 metų sausio 1 dieną Ordinas pradėjo paskutinį karą prieš Lenkiją, kuris buvo pralaimėtas ir 1525 metais Krokuvoje buvo pasirašyta taika. Didysis magistras Albertas, atsiklaupęs prieš Lenkijos-Lietuvos karalių Žygimantą II priėmė iš karaliaus Prūsiją leno teise ir prisiekė jam lenininko ištikimybę³¹. Taip baigėsi Ordinas ir savarankiška jo užsienio politika. Taigi 1525 metais vietoje Ordino atsiranda naujas valstybinis darinys – Prūsijos hercogystė, vadovaujama hercogo Alberto, kurią su Lenkija siejo vasaliteto santykiai. Tokia, leno teise valdoma, Prūsijos hercogystė negalėjo užsiimti jokia užsienio politika, ji tebuvo Lenkijos dalimi.

Fridrichui Vilhelmui pradėjus vadovauti Rytų Prūsijai buvo atsikratyta priklausomybės nuo Lenkijos vadovavimo bei įkurta nauja Brandenburgo ir Prūsijos jungtinė valstybė su sostine Berlyne. Vėliau 1701 metais Fridrichas Pirmasis pasiskelbė esąs Prūsijos karalius, valdovo pasiskelbimas karaliumi žymiai pakėlė visos valstybės tarptautinį prestižą. Tačiau jau valdant Fridrichui Vilhelmui II Prūsija praranda savo kaip pirmaujančios žemės statusą Vokietijos viduje.

²⁶ Ten pat

²⁷ A. Hermann Žvilgsnis į Kaliningrado srities ateitį.// Naujasis židinys-aidai. 2005, Nr.5. P.171-172

²⁸ Dundulis B. Lietuvos kova dėl valstybinio savarankiškumo XV amžiuje – Vilniaus Mokslo ir Enciklopedijų leidykla, 1993. P.44-45.

²⁹ Smith Raymond A. The status of the Kaliningrad oblast under international law - Lituanus, No.1. 1992. P. 4

³⁰ Gelžinis M. Mūsų gimtinė Mažoji Lietuva – Vilnius, 1996. P. 181-183

³¹ Ten pat. P. 143-144

1.2. Napoleono karai ir Prūsijos imperijos susikūrimas

XIX amžiaus pradžioje, Napoleonui užėmus sostą, Rytų Prūsija tapo karinių veiksmų arena bei dalinimų objektu. 1807 metais tarp Napoleono ir Aleksandro I buvo pasirašyta Tilžės taika, kuria remiantis Prūsija prarado pusę savo gyventojų ir žemių. Tačiau Aleksandras I nepritarė Napoleono I siūlymui visiškai sunaikinti Prūsiją³².

Neatsižvelgiant į visus teritorijos apkarpymus ir karo grėsmes, Prūsijos valstybės išsivystymo lygis buvo pakankamai aukštas, karaliaus ediktu panaikinta valstiečių priklausomybė bajorams, pastariesiems panaikintos žemės privilegijos. Miestiečiams suteikta teisė pirkti ir parduoti žemę, įvykdyta miesto reforma, reiškianti, kad svarbiausi miesto gyvenimo klausimai bus sprendžiami išrinktų institucijų, buvo įkurtas miesto seimas ir magistratas. 1850 metais Prūsijos karalius Vilhelmas IV įvedė pirmąją Prūsijos istorijoje konstituciją.

Vienas svarbiausių XIX amžiaus įvykių Prūsijos istorijoje yra Vokietijos suvienijimas. Labiausiai prie Vokietijos suvienijimo, kaip žinia, prisidėjo Otto fon Bismark ir Vilhelmas I, pastarasis 1871 metais tapo pirmuoju suvienytos Vokietijos imperatoriumi. Buvo sukurta federacinė valstybė, kurioje atskiri kunigaikščiai buvo pakankamai nepriklausomi. Imperijoje politiškai dominavo Prūsija. Antroje XIX amžiaus pusėje buvo įvykdytos svarbios reformos: bendrų visai imperijai įstatymų pagrindu įkurti teismai, suformuotas bendras diplomatinis korpusas, įvesti bendri pinigai, įkurtas bendras imperijos bankas. Po 1871 metų Rytų Prūsija išlaikė tam tikrą nepriklausomumo dalį: Vokietijos imperatorius buvo laikomas Prūsijos karaliumi, o Koenigsbergas (Karaliaučius) – Rytų Prūsijos provincijos centru. Vokietijos Kancleris tuo pat metu buvo Prūsijos ministru.

1.3. XX amžiaus karai – nuo Rytprūsių iki Kaliningrado srities

Pirmojo pasaulinio karo metais Rytų Prūsija tapo karinių veiksmų teatru. Šį karą Vokietija pralaimėjo. 1919 m. birželio 28d. pasirašyta Versalio taika apkarpė Vokietijos teritoriją iš Rytų ir Vakarų. Pirmąjį pasaulinį karą laimėjusios valstybės nusprendė sukurti „stiprią Lenkijos valstybę“³³. Todėl daugumą Lenkijos žemių, Prūsijos užgrobtų XVIII amžiaus pabaigoje, perėmė atgimusi Lenkijos valstybė³⁴. Be to, Vokietija neteko dalies Prūsijos ir Poznanės provincijos, iš kurių buvo suformuotas „Dancigo koridorius“, Lenkijai užtikrinantis išėjimą prie jūros. Didelį Rytprūsių uostą – Dancigą sąjunginės valstybės panorą palikti Tautų Lygos kontrolei. Tokiu būdu padalinus Vokietijos imperiją Rytų Prūsija tapo kitų valstybių apsupty Vokietijos anklavu (žr. 1 pav.).

³² Машкин. М. Н. Внешняя политика России XIX и начала XX в - Серия 1, т. 3, М., 1963, С. 631-650

³³ История Германии <http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,1581276,00.html> puslapis žiūrėtas 2006-09-16

³⁴ Kasparavičius A., Jokimaitis R. Naujausųjų laikų istorija - Kronta, 1998. P. 10

Šaltinis: Kasparavičius A., Jokimaitis R. Naujausiųjų laikų istorija – Kronta, 1998. P. 10

1 pav. Europa po Pirmojo pasaulinio karo

1939 metais rugpjūčio 23 d. SSRS ir Vokietijai pasirašė nepuolimo sutartį, pagal kurią išpareigojo nepulti viena kitos ir nedalyvauti jokiose susitarimuose, kurie būtų nukreipti prieš kitą susitariančiąją šalį. Sudarius tokią sutartį Hitleris galėjo nebijoti karo dviem frontais. Todėl jau 1939 rugsėjo 1 d. Vokietijos kariuomenė įsiveržė į Lenkiją. Tai buvo Antrojo pasaulinio karo pradžia.

1945 metų vasario pradžioje Kryme (Jaltoje) susitiko SSRS, JAV ir Didžiosios Britanijos vadovai, buvo susitarta dėl okupacijos zonų atirbojimo. Konferencijoje buvo svarstytas Lenkijos sienų klausimas. Didžioji Britanija ir JAV sutiko su jos rytinių žemių prijungimu prie SSRS. Tačiau siekiant kompensuoti Lenkijos prarastas žemes jai turėjo atitekti didžioji dalis iš Vokietijos atimtų Rytprūsių žemių³⁵.

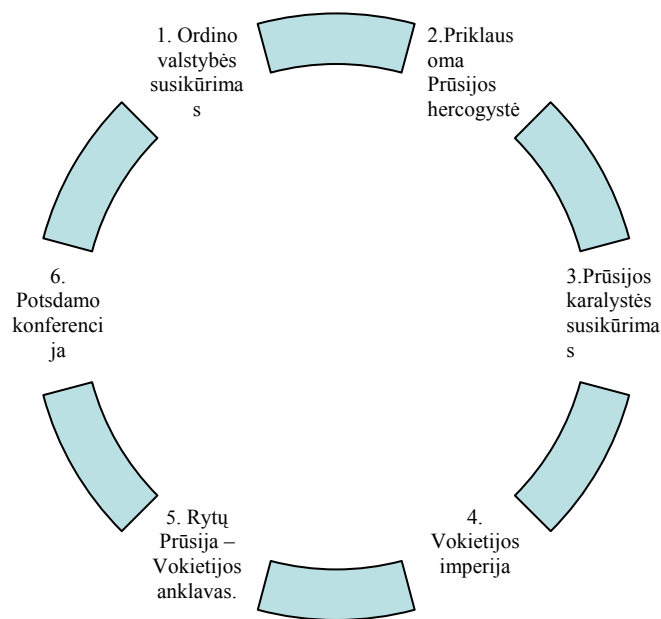
Trečioji arba Potsdamo SSRS, JAV ir Didžiosios Britanijos konferencija vyko 1945 metais liepos – rugpjūčio mėnesiais. Buvo nustatytos Lenkijos vakarines sienos, išsidėsčiusios palei Oderio ir Neisės upes. JAV Nacionalinių archyvų Antro pasaulinio karo konferencijų medžiaga pateikia duomenų, kad Potsdamo konferencijos metu Stalino buvo išplatinti dokumentas kurio patvirtinimu būtų išspręstas galutinis teritorijų padalinimo klausimas. Stalino patektu dokumentu siekta išplėsti SSRS ribas taip, kad jos apimtų šiaurinę Rytprūsių dalį kartu su Koenigsbergu³⁶. Taigi 1945 metais Rytprūsių teritorijos dalis buvo inkorporuotą į SSRS. Brian Vitunic pažymi, kad tuo pat metu dalis teritorijoje nuo seno gyvenusių vokiečių arba patys

³⁵ Ten pat. P. 175

³⁶ <http://www.state.gov/r/pa/ei/bg/4142.htm> prisijungimo laikas 2005-03-23

pasitraukė iš SSRS dalimi tapusios teritorijos, arba buvo priverstinai iš jos deportuoti³⁷. Į išvykusių ar deportuotų asmenų vietą buvo atkelti žmonės iš kitų Sovietinių respublikų, taip buvo siekiama rusifikuoti kraštą. 1946 metais keletą šimtmečių Koenigsbergo pavadinimu žinomas miestas tapo Kaliningradu, o visos aplinkinės teritorijos atitinkamai Kaliningrado sritimi.

Kaliningrado srities teritorijos istorinę raidą bei teisinio statuso kaitą schematiškai galima būtų pavaizduoti taip:

Šaltinis: sukurta autoriaus.

2 pav. Kaliningrado srities teisinio statuso pasikeitimo etapai.

Pateikta schema parodo, kad Kaliningrado srities teisinio statuso pasikeitimą skaičiuojant nuo Vokiečių ordino užkariavimų laikų iki nūdienos galima suskirstyti į šešis etapus. Pirmasis etapas – tai Vokiečių ordino ekspansija, lėmusi prūsų genčių nukariavimą bei Ordino valstybės susikūrimą. Antrasis – Prūsijos hercogystės įkūrimas, tai vietoje Ordino atsiradęs naujas valstybinis darinys, iš dalies praradęs savo nepriklausomybę, kadangi buvo susijęs su Lenkija vasaliteto santykiais. Trečiasis etapas – Lenkijos valdymo atsikratymas pasireiškęs Prūsijos karalystės susikūrimu. Ketvirtasis etapas – Vokietijos imperijos susikūrimas, kurioje Prūsijos žemei priklausė dominuojantis vaidmuo. Rytų Prūsija išlaikė nepriklausomumą, apie tai galima spręsti iš to, kad Vokietijos imperatorius buvo laikomas Prūsijos karaliumi, o Vokietijos Kancleris tuo pat metu buvo Prūsijos ministru. Penktasis etapas – po Pirmojo pasaulinio karo

³⁷ Vitunic B. Enclave To Exclave: Kaliningrad Between Russia And The European Union – Columbia University, 2005. P. 2

įvykęs Europos žemėlapių pasikeitimas, kai atgimusiai Lenkijos valstybei atiteko dalis Prūsijos žemių, tuo tarpu likusi Prūsijos dalis buvo atskirta nuo Vokietijos (1 pav.). Šeštasis etapas – Antras pasaulinis karas. Dėl savo nepalankios geopolitinės padėties dabartinė Kaliningrado srities teritorija visą laiką būdavo įtraukta į stiprių besipriešinančių jėgų kovą ir praktiškai visada buvo dalybų objektu. Taip nutiko Teherano konferencijos metu, kai SSRS delegacijai vadovavęs Stalinas Rytų Prūsijos žemėlapyje nubrėžęs raudoną liniją, atskiriančią teritorijos dalį, kuri praktiškai atspindėjo dabartinės Kaliningrado srities ribas, siekė ją priskirti SSRS. Potsdamo konferencijos metu kitoms sąjunginėms valstybėms sutikus, dabartinės Kaliningrado srities teritorija buvo atiduota SSRS administravimui, tačiau jos nebuvo leista inkorporuoti į SSRS. Reikia pripažinti, kad savo išsipareigojimams SSRS nusižengė, teritoriją įjungdama į savo neaprepiamus plotus.

Visai logiška, atrodytų, prielaida, jog 1919 metais Versalio sutartimi Lietuvai atidavus žadėtą Mažosios Lietuvos teritoriją iki Karaliaučiaus³⁸, o Lenkijai Dancigo (Gdansko) uostą, būtų panaikintas susidaręs Vokietijos anklavas. Tikėtina, kad toks teritorijų po Pirmojo pasaulinio karo padalinimas būtų užkirtęs kelią Vokietijos anklavui susidaryti ir įvisai tikėtina ir tai, kad vėliau, po Antrojo pasaulinio karo, nebūtų sudaręs sąlygų susiformuoti Kaliningrado sričiai. Karą pralaimėjęs Vokietijai priklaususioje Rytų Prūsijos teritorijos dalyje nubrėžti liniją ir reikalauti teritorijos dalies inkorporavimo SSRS delegacijai buvo lengviau, negu tuo atveju jeigu teritorijos būtų buvusios padalintos tarp Lietuvos ir Lenkijos dar po Pirmojo pasaulinio karo, kadangi nebūtų priežasties dėl kurios iš Lietuvos ir Lenkijos reikėtų atimti Versalio taikos sutartimi suteiktas teritorijas. Be to, reikia atsiminti, kad nustatant naujas Vokietijos sienas kaip pagrindas bus paimtos iki 1937 metų gruodžio 31 d. galiojusios sienos.

Tačiau istorijos eiga nulėmė, kad Rytų Prūsijos teritorijoje susidaręs Vokietijos anklavas įeitų į Rusijos Federacijos sudėtį. Antrame šio darbo skyriuje yra aptariami bendri anklavams būdingi požymiai bei bendras anklavų teisinis statusas, o trečiame skyriuje nagrinėjama Kaliningrado srities teisinė padėtis.

³⁸ Gelžinis M. Mūsų gimtinė Mažoji Lietuva – Vilnius, 1996. P. 312-314

2. BENDRA ANKLAVŲ IR JŲ TEISINIO STATUSO APŽVALGA

Prieš pradėdant nagrinėti anklavų teisinį statusą iš pradžių pabandytume išsiaiškinti pagrindinius anklavų bruožus arba tiksliau ypatumus, atsirandančius dėl teritorijos atskyrimo nuo centrinės valstybės, tai padės nustatyti kuo anklavas skiriasi nuo kitų politinių darinių – valstybių ir kokie yra jo ypatumai palyginus su valstybėmis. Apibrėžus pagrindinius anklavo ypatumus pereisime prie anklavų teisinio statuso apžvalgos.

2.1. Bendra anklavų apžvalga

Mokslininkai anklavą apibrėžia kaip šalies teritoriją iš visų pusių apsupta kitos šalies teritorija³⁹. Toks anklavo apibrėžimas išskiria du aspektus: geografinį ir teisinį. Geografiniu požiūriu tai vienos valstybės teritorija esanti kitos valstybės teritorijos apsuptyje. Teisinis aspektas pasireiškia vienos valstybės suverenių galių įgyvendinimu atskirtoje nuo jos teritorijos dalyje, esančioje kitos valstybės teritorijos apsuptyje. Siekiant apibūdinti anklavus yra įvedamos dar dvi sąvokos: centrinė valstybė – tai valstybė, kuriai priklauso pats anklavas ir kuri jo atžvilgiu įgyvendina suverenitetą bei anklavą supanti valstybė – tai valstybė, kurios teritorijoje yra įsikūręs anklavas, tačiau šiai valstybei anklavas nepriklauso. Taigi suverenitetas yra pagrindinis kriterijus apsprendžiantis kuriai valstybei priklauso anklavas⁴⁰. Todėl teritorijos valdomos tarptautinių organizacijų negali būti priskiriamos prie anklavų, kaip, pavyzdžiui, įvyko su Bosnijos ir Hercegovinos bei Kosovo teritorijomis. Nors Jungtinių Tautų Organizacija ir administravo saugumo zonas, tačiau vargu ar būtų galima kalbėti apie suvereniteto perleidimą.

E. Vinokurov pažymi, kad lygiagrečiai su anklavo terminu yra naudojamas ir eksklavo terminas⁴¹. Eksklavas – tai teritorija, kuri būdama izoliuota nuo centrinės valstybės, yra apsupta ne vienos, bet keleto valstybių. Ir, nors tokia teritorija nėra laikoma eksklavu kitų šalių atžvilgiu, yra tokiu pripažįstama centrinės valstybės atžvilgiu. Nesvarbu kuris iš terminų yra vartojamas kalbant apie atskirtas teritorijas, kadangi problemos kylančios iš atskirtos teritorijos turėjimo, yra vienodos. Kaip pavyzdys gali būti pateikiama Kaliningrado situacija. Kaliningradas gali būti apibūdinamas kaip eksklavas, kadangi yra dviejų – Lietuvos ir Lenkijos – valstybių apsuptyje. Iš kitos pusės, minėtos šalys yra Europos Sąjungos dalimi, todėl Kaliningradas yra Europos Sąjungos anklavas. Tokia išvada atrodytų visai logiška, kadangi asmenų judėjimas, tranzitas ir panašūs klausimai priklauso Europos Sąjungos kompetencijai⁴². Taigi daugumoje atveju tas pats regionas yra laikomas anklavu supančios valstybės atžvilgiu ir eksklavu centrinės valstybės atžvilgiu.

³⁹ Vinokurov E. Theory of Enclaves – Kaliningrad, 2005. P. 39-48

⁴⁰ Ibid. P. 10

⁴¹ Ibid. P. 12

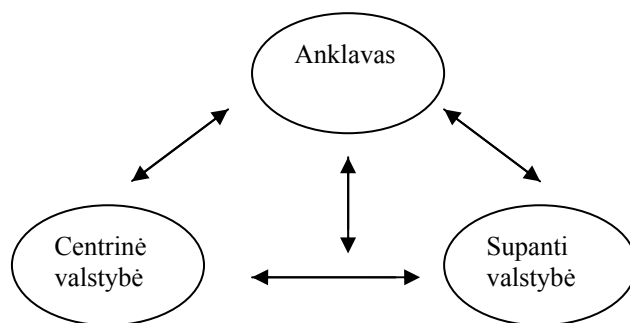
⁴² Ibid. P. 11

Būdamas atskirtas nuo centrinės valstybės anklavas gali suponuoti daug problemų, kai kurie autoriai anklavus lygina su ugnikalniais skirtingose veikimo stadijose: vieni jų veikiantys ir sukuriantys daugybę problemų, o kiti – pasyvūs⁴³.

Mokslininkė, Susanne Nies savo darbuose nagrinėjanti anklavus išskiria keturias bendras anklavų problemas⁴⁴:

- Susisiekimas.
- Valdymas. Klasikinės vidaus politikos sritys, tokios kaip transportas, paštas, medicinos paslaugos arba mokslas dažnai patenka į užsienio politikos barą jau vien tik dėl to, kad tos sritys yra taikomos anklavo atžvilgiu. Centrinės valstybės vyriausybė ne visada iki galo suvokia atskirtos teritorijos problemas. Taigi anklavo viduje su minėtomis sritimis yra susiduriama užsienio politikos lygmenyje. Todėl išlieka nuolatinė baimė prarasti anklavą, o tai dar labiau apsunkina jo valdymą.
- Teisinės, politinės bei ekonominės padėties neapibrėžtumą, taip pat ir tranzito maršrutus. S. Nies nurodo kaip faktorius turinčius įtakos ekonominės anklavo padėties sudėtingumui. Taip pat išlieka prekybos srautų nutekėjimo iš centrinės valstybės į anklavą supančią valstybę fenomeno tikimybė. Tai gali turėti įtakos saitams tarp anklavo ir centrinės valstybės susilpnėjimui.
- Kultūriniai faktoriai. Anot S. Nies būsimų anklavo perspektyvų neapibrėžtumas lemia žemą imigraciją ir aukštą migraciją.

Anklavai nėra teritoriniai junginiai egzistuojantys vakuume, kaip ir bet kuris kitas teritorinis organizacinis junginys, pavyzdžiui, valstybė jie yra įtraukti į jėgų pasaulį dažnai turinčių priešingų interesų. Kalbant apie anklavus dvi pagrindinės jėgos yra svarbiausios, tai centrinė valstybė ir anklavą supanti valstybė. Šios dvi šalys ir pats anklavas sudaro centrinės valstybės – anklavo – supančios valstybės trikampį (žr. 3 pav.).

Šaltinis: Vinokurov E. Theory of Enclaves – Kaliningrad, 2005. P. 56

3 pav. Centrinės valstybės – anklavo – supančios valstybės trikampis

⁴³ Nies, Susanne Les enclaves - volcans eteints ou en activite [The Enclaves – Still or Active Vulcanos], Conesa Pierre (dir.) La securite internationale sans les Etats, Revue internationale et strategique, 2003, No. 49.

⁴⁴ Ibid. P. 116-120.

Paveikslas pavaizduoja keturis tarp teritorinių junginių atsirandančius santykius. Pirmasis santykis – tai centrinės valstybės ir anklavo santykiai, antrasis – anklavo ir jį supančios valstybės, trečiasis – centrinės ir supančios valstybių santykiai bendrais klausimais, ketvirtasis susidarantis santykis – tai centrinės ir supančios valstybių santykiai anklavo klausimais, tačiau šie santykiai vyksta paritetiniais pagrindais. Trumpai apibrėšime visus keturis susidarantįs santykius.

2.1.1. Centrinės valstybės ir anklavo santykiai

Faktas, kad šie santykiai yra svarbiausi santykiai žiūrint iš anklavo pozicijų, yra akivaizdus, kadangi dažniausiai būtent jie turi didžiausios įtakos anklavo vidiniam gyvenimui. Logiška, kad anklavui esant centrinės valstybės teritorijos dalimi jo teritorijoje galioja centrinės valstybės teisinė ir politinė sistemos. Atitinkamai į centrinės valstybės reguliavimo sferą patenka anklavo politinio ir ekonominio režimų nustatymas. Kalbant apie ekonominį režimą būtent centrinės valstybės kompetencijai priklauso klausimo dėl anklavo specialaus ekonominio režimo, atsižvelgiant į pastarojo specifiką, nustatymas. Politiniu ir teisiniu požiūriu centrinei valstybei yra svarbus anklavo atžvilgiu vykdomo suvereniteto klausimas. Šis klausimas turi reikšmės kalbant apie centrinės valstybės anklave įgyvendinamą politiką. Antai, tiesioginis valdymas ir kai kurie demokratijos ribojimai gali atsitikti centrinei valstybei stengiantis įgyvendinti visišką suverenitetą anklavo atžvilgiu⁴⁵.

Kalbant apie centrinės valstybės ir anklavo santykius galima būti išskirti negatyvius ir pozityvius veiksnius turinčius įtakos centrinei valstybei pripažinti svarbesnį anklavo vaidmenį, negu pastarasis būtų turėjęs atsižvelgiant vien tik į jo teritoriją ir gyventojus. Negatyvus veiksnys, pasireiškiantis padidintu centrinės valstybės anklavo vidaus gyvenimo reguliavimu, - dažniausia centrinės valstybės vyriausybė yra susirūpinusi dėl galimo anklavo atsiskyrimo, todėl ji siekia griežčiau reguliuoti klausimus susijusius su anklavo valdymu. Antra, dėl tam tikrų strateginių, karinių bei geopolitinių sumetimų anklavo vaidmuo centrinėje valstybėje yra itin reikšmingas – tai pozityvus veiksnys. Dėl šių susijusių veiksnių centrinės valstybės vyriausybė yra pasiruošusi tam tikrais aspektais nusileisti, pavyzdžiui, gali suteikti anklavui ekonomines privilegijas apie kurių suteikimas kitiems centrinės valstybės regionams yra neįmanomas arba suteikti anklavui daugiau autonomijos. Toks centrinės valstybės geranoriškumas yra nulemtas jos noro išlaikyti anklavą savo viduje bei naudotis tais strateginiais privalumais, kuriuos centrinei valstybei suteikia anklavo turėjimas⁴⁶.

⁴⁵ Vinokurov E. Theory of Enclaves – Kaliningrad, 2005. P. 56

⁴⁶ Ibid. P. 57

Taigi svarbiausias vaidmuo tenka būtent centrinei valstybei, jos strategijai ir taktikai atskirtos teritorijos atžvilgiu⁴⁷.

2.1.2 Anklavo ir jį supančios valstybės santykiai

Kaip matyti centrinė valstybė anklavo atžvilgiu turi sprendžiamąją galią.

Taigi jeigu centrinė valstybė turi sprendžiamąją galią anklavo atžvilgiu, tai jį supanti valstybė yra pagrindinis veiksnys, darantis didelę įtaką anklavo reikalams. Tokia įtaka gali būti daroma aktyviai ir sąmoningai ir atvirkščiai – pasyviai ir nesąmoningai⁴⁸. Negalima paneigti galimybės, kad supanti valstybė sieks daryti įtaką anklavui, kadangi pastarasis yra jos politinių ir ekonominių interesų sferoje. Tačiau supančios valstybės galimybės tą padaryti yra apribotos – anklavo atžvilgiu yra vykdomas kitos valstybės suverenitetas, todėl anklavas visada gali tikėtis tos valstybės apsaugos. Bet kokių atveju anklavas yra vienos valstybės teritorijos dalis esanti kitos valstybės apsuptyje, dėl tokios savo geopolitinės padėties jis gali tapti karinių ir strateginių nesutarimų objektu⁴⁹. Be to, anklavas gali lemti ir kai kurių ekonominių problemų atsiradimą, pasireiškiančių dėl teisinės sistemos skirtumų. Svarbu ir tai, kad tiek anklavą supanti valstybė, tiek ir centrinė valstybė turi papildomų išlaidų, susijusių su tinkamu anklavo ir supančios valstybės sienų režimo palaikymu.

Nesvarbu koks bebūtų supančios valstybės požiūris į anklavą neutralus ar palankus, ši valstybė bet kokių atveju jam darys didelę politinę ir ekonominę įtaką jau vien dėl buvimo jos apsuptyje fakto⁵⁰.

2.1.3 Centrinės ir supančios valstybių santykiai bendrais klausimais

Anklavo gerovė ir tvarkos palaikymas yra tiesiogiai susiję su centrinės ir supančios valstybių tarpusavio santykiais. Jeigu santykiai tarp pastarųjų valstybių, nesvarbu dėl kokių priežasčių, yra paženklinti nedraugiškumo žyme, tai visai tikėtina, kad tokia padėtis turės neigiamos įtakos anklavui. Iš kitos pusės abiejų šalių nusiteikimas geranoriškam ir konstruktyviam bendravimui sukuria pozityvius politinius rėmus anklavo egzistavimui⁵¹.

2.1.3 Centrinės ir supančios valstybių santykiai anklavo klausimais

Šie santykiai galbūt nėra tokie akivaizdūs kaip aukščiau minėtieji, tačiau jie yra išskirtiniai ir itin svarbūs. Centrinės ir supančios valstybės santykiai anklavo klausimais

⁴⁷ Lopata R. Rusijos Federacijos Kaliningrado srities geopolitinė transformacija: habilitacijos procedurai teikiamų mokslo darbų apžvalga: socialiniai mokslai: politikos mokslai / Vilnius, 2006. P. 7.

⁴⁸ Vinokurov E. Theory of Enclaves – Kaliningrad, 2005. P. 58

⁴⁹ Ibid. P. 57

⁵⁰ Ibid. P. 62

⁵¹ Ibid. P. 58

pavaizduoti dviguba strėle (žr.3 pav.)⁵². Taip yra todėl, kad, pirmiausia, tarp centrinės ir supančios valstybės susiklostantys santykiai susiję su ypatingais klausimais, atsirandančiais dėl anklavo egzistavimo ir turinčiais reikšmingos įtakos pastarajam. Ir atvirkščiai anklavo buvimas daro žymią įtaką santykiams tarp valstybių. Reikia pripažinti, kad anklavo daroma įtaka centrinės ir supančios valstybių santykių atžvilgiu dažniausiai būna neigiama ir tik labai retais atvejais teigiama. Jeigu tarp centrinės ir supančios valstybių yra neišspręstų teritorinių pretenzijų anklavo atžvilgiu bendri minėtų valstybių santykiai gali žymiai pablogėti ir galiausiai netgi lemti karinį konfliktą.

Faktas, kad ne tik centrinės ir supančios valstybės santykiai turi įtakos anklavui, bet ir tai, kad anklavas (vien jo egzistavimas, jo poreikiai) savo ruožtu gali paveikti pastarųjų valstybių santykius yra reikšmingas nagrinėjant anklavo ypatumus⁵³. Pirmiausia, anklavo sienų nustatymo klausimas, kuris gali užtrukti ne vieną dešimtmetį. Sekantis probleminis klausimas – priėjimas, kuo centrinei valstybei yra sunkiau prieiti prie anklavo, tuo sudėtingesnis darosi jo valdymas ir administravimas⁵⁴. Tai savo ruožtu išsilieja į kai kuriuos saugumo klausimus, kaip antai, imigracija, kontrabanda, aplinkos tarša ir pan. Galima teigti, kad anklavams nacionalinės politikos skiriamas dėmesys yra neproporcingai didelis jų teritorijos ir gyventojų skaičiaus atžvilgiu. Tam tikra prasme tokia pati nuostata galioja ir supančios valstybės išorinės politikos klausimams, kadangi anklavo egzistavimas prie jos teritorijos sienų reikalauja papildomų biudžeto išlaidų, nuolatinių programų ir strategijų kūrimo siekiant užtikrinti savo interesus⁵⁵.

2.2. Anklavų teisinio statuso apžvalga

Pateikus anklavų bendrus požymius bei išsiaiškinus kokios jėgos dalyvauja formuojant ir reguliuojant anklavo gyvenimą galima kalbėti apie anklavų teisinį statusą.

Pirmasis anklavų teisinio statuso analizę atlikęs mokslininkas buvo Pierre Raton. Pagrindinė P. Raton analizės dalis yra skirta anklavo teisinės prigimties ir jo teisinio statuso nagrinėjimui.

Anklavo ir centrinės valstybės santykiai priklauso nuo pastarosios teisinės sistemos ypatumų. Anklavo gyventojai yra centrinės valstybės piliečiai. Centrinės valstybės teisinė tvarka galioja ir anklavui. Nors anklavo padėtis, tiesioginio ryšio su centrine valstybe nebuvimas, suponuoja ypatingų įstatymų sukūrimą arba valstybės pagrindinėje teritorijoje esančių įstatymų pritaikymą anklavui. Būtinų įstatymų sukūrimas galimas išleidžiant nacionalinius teisės aktus, tokia įstatymų leidyba niekuo nesiskiria nuo kitiems šalies regionams skirtų įstatymų leidybos procedūros. Tačiau dažniausiai, atsižvelgiant į anklavo specifinę padėtį, klausimus, kuriuos būtų

⁵² Ibid. P. 57

⁵³ Ibid. P. 64

⁵⁴ Ibid. P. 178

⁵⁵ Ibid. P. 58

galima sureguliuojami išleidžiant nacionalinį įstatymą anklavo atžvilgiu gali būti sureguliuoti tik sudarant tarptautinius susitarimus, kadangi klausimų sprendime neišvengiamai dalyvauja anklavą supanti valstybė. Būtinų įstatymų išleidimas galimas naudojantis abiem minėtais būdais kompleksiskai. Visas kompleksas tokių specifinių teisinių instrumentų suponuoja ypatingą anklavo teisinį statusą, kuris skiriasi nuo kitų centrinės valstybės regionų teisinio statuso. Kaip jau buvo minėta, svarbu pabrėžti, kad ir anklavą supanti valstybė turi priimti specifinius teisės aktus, kadangi jos teritorijos apsuptyje yra kitos suverenos valstybės teritorijos dalis. Centrinės ir supančios valstybės santykiai susiję su anklavu yra tarptautinės teisinės prigimties ir yra tarptautinės teisės objektas⁵⁶.

Anklavų teisinė prigimtis turi būti nagrinėjama atsižvelgiant į tris svarbiausius subjektus: centrinę valstybę, anklavą supančią valstybę ir trečiąsias šalis.

1. Anklavas nėra nei centrinės valstybės kolonija, nei protektoratas – jis tiesiog yra centrinės valstybės teritorijos dalis. Anklavo gyventojai centrinėje valstybėje nėra užsieniečiai. Jie turi tokias pačias teises kokias turi centrinės valstybės gyventojai, naudojami aktyviaja ir pasyviaja rinkimų teisėmis. Be to, anklavo gyventojai turi ir vienodas pareigas centrinei valstybei tarp jų ir karinė tarnyba. Kai kurie ypatumai susiję su teisių ir pareigų vykdymu yra vis tik įmanomi, tačiau nebūtinai, šiuo atveju pagrindinis teisinis argumentas yra tai, kad anklavas yra integrali centrinės valstybės dalis ir jo gyventojai kaip ir centrinės valstybės gyventojai yra vienos valstybės piliečiai⁵⁷.

Centrinės valstybės gali susidurti su suvereniteto anklavo teritorijoje įgyvendinimo sunkumais, pasakytina, kad tokie sunkumai nėra labai retas reiškinys ir labai išryškėja kalbant apie karinę sritį. Tokiu atveju tarp suvereniteto įgyvendinimo sunkumo ir anklavo geografinės padėties yra tiesioginis priežastinis ryšys: anklavą supanti valstybė gali uždrausti karinį tranzitą per savo teritoriją, o tai, savo ruožtu, gali padaryti anklavo gynybą neįmanoma⁵⁸.

2. Supančios valstybės atžvilgiu anklavas yra užsienio valstybės teritorija. Jo sienos yra tinkamai demarkuotos kaip ir visos kitos nacionalinės sienos. Supančios valstybės piliečiai anklavo teritorijoje turi užsieniečių statusą ir atvirkščiai. Anklavo atžvilgiu nėra vykdomas bendras supančios ir centrinės valstybių valdymas pasidalijant suverenitetą, nors tam tikrais atvejais supanti valstybė gali įgyvendinti kai kurias savo galias anklavo teritorijoje, remdamasi sutartimi sudaryta su centrine valstybe⁵⁹.

⁵⁶ Pierre Raton op. cit. Vinokurov E. Theory of Enclaves – Kaliningrad, 2005. P. 50

⁵⁷ op. cit. ibid. P. 65

⁵⁸ op. cit. ibid. P. 70

⁵⁹ op. cit. ibid. P. 51

3. Anot Pierre Raton centrinės valstybės suverenitetas anklavo atžvilgiu trečiųjų valstybių yra neginčijamas ir pripažįstamas⁶⁰. Bene vienintelis atvejis kai dėl šio klausimo gali iškilti problema yra centrinės valstybės ar anklavo teritorijos okupavimas dėl karo veiksmų.

Kalbant apie anklavų teisinį statusą svarbų paminėti literatūroje išskiriamus anklavo pasibaigimo ir atitinkamai jų statuso pasikeitimo atvejus⁶¹.

1. Centrinei valstybei anklavą perleidžiant jį supančiai valstybei, esant alternatyviai vienam iš pagrindų: arba susijungimo pagrindais, arba pirkimo–pardavimo sutarties pagrindu, arba pasibaigus nustatytam nuomos terminui, arba žemių apsikeitimo pagrindais. Šis būdas yra labiausiai paplitęs ir priklauso nuo daugelio dalykų tokių kaip valstybių interesai, jėgų pusiausvyros ir pan. Anklavo teritorijos gali būti perduodamos neatlygintinai, taip įvyko 1950m. ir 1960 m. vykstant dekolonizacijos procesams. Anklavas gali būti atiduodamas jį supančiai valstybei pasibaigus nuomos sutarties terminui – Panamos kanalo zonos atvejis, arba sudarant pirkimo-pardavimo sutartį taip Omanas 1958 metais už 3 milijonus svarų pardavė Gvadaro teritoriją Pakistanui. Ir paskutinis atvejis, kai centrinė valstybė gali perleisti anklavą – apsikeitimas teritorijomis. Tokiu būdu Lietuva ir Baltarusija išsprendė Pogirių – mažo Lietuvos anklavo, esančio prie pat sienos, kuriame gyvena vos keli gyventojai, klausimą

2. Supančiai valstybei vienašališkai integruojant anklavą į savo teritoriją. Šis būdas yra labiau teorinė galimybė, kadangi jis prieštarautų Jungtinių Tautų įstatams, jeigu yra panaudojama jėga. Tačiau jeigu jėga nėra naudojama toks teritorijos prijungimas yra teisėtas ir gali būti naudojamas teritorijos prijungimui.

3. Užgrobian žemes skiriančias centrinę valstybę ir anklavą. Tokiu būdu 1939 metais okupavus Lenkijos teritoriją nacistinė Vokietija sujungė Rytų Prūsiją su pagrindinės valstybės teritorija. Šiuo metu toks būdas jau yra atgyvena.

4. Sukuriant koridorių, jungiantį anklavą ir centrinę valstybę, suverenitetą atiduodant centrinei valstybei. Šiuo atveju teisiniu požiūriu yra labai svarbu, kad sudaryto koridoriaus suverenitetas pereitų iš anklavo supančios valstybės centrinei valstybei, šios sąlygos neįvykdymas nepakeistų situacijos ir anklavas liktų atskirtas nuo centrinės valstybės.

5. Supančiai ir centrinei valstybėms susijungiant. Supančiai ir centrinei valstybėms susijungus anklavas automatiškai praranda tokį statusą. Taip nutiko kai Rytų ir Vakarų Berlynas susijungė, Vakarų Berlynas ir aplink jį egzistavusieji maži anklavai automatiškai prarado tokį statusą.

6. Anklavui įgyjant nepriklausomybę. Tokie atvejai yra labai reti, iki šiol yra žinomas tik vienas įvykis, kai anklavas tapo nepriklausoma valstybe. 1971 metais Rytų Pakistanas tapo nepriklausoma Bangladešo valstybe.

⁶⁰ op. cit. ibid. P. 67

⁶¹ Vinokurov E. Theory of Enclaves – Kaliningrad, 2005. P. 84.

Reziumuojant svarbu pasakyti, kad anklavo egzistavimas labiausiai priklauso nuo centrinės valstybės, jos rankose sukonzentruoti svarbiausi mechanizmai apsprendžiantys anklavo teisinį, politinį, ekonominį gyvenimą. Svarbu ir tai, kad centrinė valstybė dažniausiai yra suinteresuota stiprinti santykius tarp jos ir anklavo bei yra pasiruošusi paaukoti kai kuriuos savo interesus suteikdama didesnę autonomiją anklavui tam, kad galėtų jį išlaikyti ir naudotis tomis perspektyvomis ir pranašumais, kuriuos jai suteikia atskirtos nuo pagrindinės valstybės teritorijos dalies turėjimas. Tačiau reikšmingas vaidmuo tenka ir anklavą supančiai valstybei, nors neturėdama suvereniteto anklavo atžvilgiu, bet vien jau dėl ypatingos padėties supanti valstybė anklavui neišvengiamai daro įtaką. Dažniausiai anklavas yra labai priklausomas nuo supančios valstybės toks jo priklausomumas pasireiškia daugelyje sričių pradedant priėjimu prie anklavo, ekonomika, prekybinių santykių palaikymas, eksportas ir užbaigiant būtiniausiu aprūpinimu (maistas, vanduo, elektra ir pan.). Būtent dėl paminėtų priežasčių supančios valstybės rankose yra sukonzentruoti instrumentai, kurias disponuodama ji gali daryti spaudimą anklavu. Todėl būtent dėl šitų priežasčių anklavas gali tapti patogiu supančios valstybės tikslų pasiekimo įrankiu. Darydama spaudimą anklavui ji pirmiausia stengiasi paveikti centrinę valstybę ir įgyvendinti savo interesus.

Kalbant apie anklavo teisinį statusą negalima nepaminti ir dar vieno reikšmingo ir svarbaus veiksnio, tas veiksnys yra trečiosios valstybės. Trečiųjų šalių pozicija – tai anklavo pripažinimo klausimas, trečiosios valstybės turi pripažinti centrinės valstybės suverenitetą anklavo atžvilgiu. Tik tuo atveju, kai trečiosios valstybės pripažįsta centrinės valstybės suverenitetą anklavo atžvilgiu galima sakyti, kad centrinės valstybės vykdomas suverenitetas yra teisėtas ir neginčijamas.

3. CENTRINĖS VALSTYBĖS – EKSKLAVO – SUPANČIŲ VALSTYBIŲ TRIKAMPIS IR JO ĮTAKA EKSKLAVO TEISINAM STATUSUI. GALIMOS SUPANČIŲ VALSTYBIŲ PRETENZIJOS EKSKLAVO ATŽVILGIU.

Pirmajame skyriuje susipažinus su Kaliningrado srities teisinio statuso kaita, o antrajame skyriuje apžvelgus bendrus anklavų, tarp jų ir teisinius, požymius, trečiasis skyrius yra skirtas mus dominančio anklavo/eksklavo – Kaliningrado srities tarptautinio teisinio statuso nagrinėjimui apimant laikotarpį nuo 1945 metais vykusios Potsdamo Konferencijos iki 1990 metais pasirašytos Sutarties dėl galutinio sureguliuavimo Vokietijos atžvilgiu. Taigi pirmoji nagrinėjimo stadija – tai siekis išsiaiškinti kas nulėmė Kaliningrado srities atsiradimą, koks buvo krašto teisinis statusas pagal Potsdamo konferencijos nuostatas bei kaip ji atsidūrė centrinės valstybės sudėtyje. Antroji stadija – tai eksklavo ir supančių valstybių – Lietuvos ir Lenkijos – santykių apžvalga. Šioje stadijoje bandyta analizuoti tiek centrinės, tiek ir supančių valstybių galimybes pretenduoti į eksklavo užimamą teritoriją, kadangi tokios teritorinės pretenzijos turėtų tiesioginį poveikį tarptautiniam teisiniam eksklavo statusui. Bandyta nagrinėti ir Vokietijos poziciją bei teritorinių pretenzijų jos buvusio anklavo atžvilgiu atsiradimo galimybes.

3.1. Sutartys nulėmusios Kaliningrado srities atsiradimą

Prieš pradėdant nagrinėti dabartinį Kaliningrado srities teisinį statusą ir jo padėtį būtų tikslinga padaryti istorinį ekskursą ir pavaizduoti kokioms aplinkybėms esant bei kokių tarptautinių susitarimų ir įvykių metu atsirado dabartinė Kaliningrado sritis. Toks ekskursas padėtų išigilinti į tolesnį gvildenamos temos nagrinėjimą, kadangi apibrėžtų teisinius nagrinėjamos problemos rėmus ir atskleistų tikrąją problemos esmę, t.y. kodėl iki šiol daugelis analitikų kvestionuoja teisinę Kaliningrado srities priklausomybę Rusijos Federacijai.

3.1.1. Potsdamo konferencija

JAV analitikas Richard J. Krickus pažymi, kad Kaliningrado teisinis statusas kai kurių užsienio politikų ir analitikų sąmonėje lieka neaiškus ir neapibrėžtas⁶². Toliau šiame poskyryje bus pateikti argumentai, verčiantys abejoti dėl Kaliningrado srities krašto priklausymo Rusijos Federacijai teisėtumo.

1941 metais Stalinas Britų užsienio reikalų ministrui Anthony Edenui išreiškė pageidavimą, kad karui pasibaigus Koenigsbergo regionas būtų prijungtas prie Lietuvos TSR. Tačiau šios idėjos tuo metu niekas rimtai nesvarstė ir ji diplomatinėje arenoje neišryškėjo⁶³. 1943

⁶² Krickus Ricard J. The plight of Kaliningrad: a Russian and international problem. // EWI Russian Regional Report. Vol. 4. No. 2. 1999. P. 3.

⁶³ Smith Raymond A. The status of the Kaliningrad oblast under international law // Lituanus, Vol. 38, No.1, 1992. P. 14

metų Teherano konferencijoje Stalinas priminė anksčiau gvildentą mintį, tačiau šį sykį jis žengė dar toliau žemėlapyje nubrėždamas raudoną liniją, siekdamas pabrėžti faktą, kad tuo atveju jei Rytų Prūsijos dalis, apimanti Tilžę ir Koenigsbergą bus atiduota SSRS, jis yra pasiruošęs sutikti su Winstono Churchillio pasiūlyta idėja dėl Kerzono linijos, pasibaigus karui nustatysiančios sieną tarp Lenkijos ir SSRS teritorijų. Ši linija apytiksliai apibrėžia dabartinę Kaliningrado sritį (žr. 4 pav.).

Šaltinis: <http://digioll.library.wisc.edu>⁶⁴

4 pav. Stalino 1943 metais Teherane nubrėžta linija, apytiksliai apibrėžianti Kaliningrado sritį.

1945 metų vasario 11d. Jaltos Konferencijoje SSRS, JAV ir Didžioji Britanija nustatė Lenkijos ir SSRS išorinę sieną, kuri buvo apibrėžiama Kerzono linija. Tačiau archyvų medžiaga rodo, jog nei vienos konferencijos metu nebuvo priimtas joks teisiškai privalomas dokumentas, kuris Koenigsbergą būtų perleidęs SSRS⁶⁵. Būtent todėl Stalinas stengėsi apsaugoti savo tikslus Potsdamo konferencijoje⁶⁶. Koenigsbergo srities inkorporavimo Stalinas siekė remdamasis dviem argumentais: anot jo, SSRS Baltijos jūroje neturi neužšalusių uostų, todėl krašto turėjimas SSRS viduje užtikrintų priėjimo prie Baltijos jūros galimybę⁶⁷. Antras Stalino argumentas buvo paremtas labiau keršto teise negu tarptautinės teisės nuostatomis. Potsdame

⁶⁴ United States Department of State Foreign relations of the United States diplomatic papers, The Conferences at Cairo and Tehran, 1943. P. 782

⁶⁵ Furmonavicius D. The liberation of the Königsberg/Kaliningrad region and the Northern territories/ Southern Kuril Islands in comparative perspective, 6th Biennial Conference of ECSA-C, Victoria, B.C. Canada, 2006. P. 5.

⁶⁶ Ibid. P. 6.

⁶⁷ Krickus Richard J. U.S. Foreign Policy And The Kaliningrad Question – Danish Institute of International Affairs, 1998.

Stalinas pareiškė: „Rusų tauta labai nukentėjo ir praliejo labai daug kraujo, todėl už dešimtis milijonų gyvybių prarastų karo metu ji nekantrauja gauti nors mažą pasitenkinimą“⁶⁸.

1945 m. liepos 22 d. maršalas Stalinas išplatino dokumentą, kurį patvirtinus būtų išspręstas paskutinis teritorijų pasidalinimo klausimas ir pagal kurį Taikos Konferencijos metu būtų patvirtinta, jog SSRS turi apimti šiaurinę Rytų Prūsijos dalį kartu su Koenigsbergu⁶⁹. Taigi Sovietų delegacija pateikė dokumentą, kuriuo siekė, kad Konferencijos lyderiai susitartų dėl Koenigsbergo perdavimo SSRS.

Iš konferencijos medžiagos matyti, kad 1944 m. gruodžio 15d. savo kalboje Parlamente W. Churchilis akcentavo Sovietų siekį prijungti neužšalantį Koenigsbergo uostą ir SSRS norą, kad valstybių sienos bus nustatytos taip, kaip Teherane nubrėžė Stalinas (žr. 4 pav.). W.Churchillis pabrėžė, kad Jos Didenybės vyriausybė pritaria tokiam Stalino norui. Vienintelis iškilęs klausimas – teisinė priežastis dėl kurios Koenigsbergas turėtų būti perduotas SSRS. 1945 m. liepos 22 d išplatintas dokumentas, kurio patvirtinimo ypač siekė Stalinas. Šio dokumento esmė yra, kad tiek JAV, tiek Didžioji Britanija, tiek SSRS pripažįsta, pirma, kad Rytų Prūsija nebeegzistuoja; antra, kad Koenigsbergo sritis nėra administruojama Sąjungininkų kontrolės tarybos. Tai priverstų visus konferencijos dalyvius pripažinti ir Lietuvos inkorporavimą į Sovietų Sąjungą. W. Churchillis paminėjo, kad tokie klausimai turėtų būti sprendžiami galutiniu taikos susitarimu. Nors labai svarbūs pastebėjimai ir buvo padaryti, tačiau toliau Ministras pirmininkas pabrėžė, kad Jos Didenybės palaiko SSRS norą inkorporuoti minėtą Vokietijos uostą į jos teritoriją, tačiau prieš tai Sovietų nustatyta riba turi būti nuodugniai ištirta ir W. Churchillis vėl priminė, kad tai galėtų būti padaryta tik galutinės taikos konferencijos metu, bet patikino Staliną, kad Jos Didenybės vyriausybė palaikys Maršalo politiką toje pasaulio teritorijoje. Be to, Didžiosios Britanijos Ministras pirmininkas atkreipė dėmesį, kad galutinei konferencijai pateikiamas aktas turėtų būti peržiūrėtas bei jame naudojamos bendresnio pobūdžio sąvokos⁷⁰.

H. Trumanas iš esmės buvo pasiruošęs sutikti su tokiu Maršalo Stalino pasiūlymu, tačiau pažymėjo, kad pirmiausia toje srityje turi būti atlikti etnografinio ir kitokio pobūdžio tyrimai, bet iš esmės jis buvo linkęs pritarti tokiam pasiūlymui⁷¹. Tačiau prezidentas Trumanas pasisakė, kad teritorijos perleidimas turėtų būti atidėtas iki taikos sutarties pasirašymo⁷².

Stalinas išklauses kitų JAV ir Didžiosios Britanijos vyriausybių pozicijas pareiškė, kad šios konferencijos metu SSRS nesiekia nieko daugiau kaip tik sąjungininkų pritarimo dėl

⁶⁸ Smith Raymond A. The status of the Kaliningrad oblast under international law // *Lituanus*, Vol. 38, No.1, 1992. P. 24.

⁶⁹ Foreign relations of the United States : diplomatic papers : the Conference of Berlin (the Potsdam Conference), 1945 Volume II Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1945. P. 988.

⁷⁰ Foreign relations of the United States : diplomatic papers : the Conference of Berlin (the Potsdam Conference), 1945 Volume II Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1945. P. 305-306.

⁷¹ Ibid. P. 305.

⁷² Ibid. P. 875.

Koenigsbergo srities perdavimo ateityje⁷³. Tą patvirtina įrašas iš Britų delegacijos protokolo, kuriame pažymėta, kad, anot V. Molotovo, tarp delegacijų dėl šio klausimo objekto neiškilo nesutarimų. Sovietų delegacija visiškai pripažįsta, kad iki taikos konferencijos teritorijos (žr. 4 pav.) perleidimas neįmanomas, be to, ekspertams nepateikus savo galutinės išvados dėl Koenigsbergo teritorijos sienos detalus delimitavimas taip pat yra negalimas⁷⁴.

Potsdamo sutarties 5 straipsnis numato, kad Konferencija įvertinusi Sovietų Vyriausybės pasiūlymą paskutinius teritorijos nustatymo klausimus palieka išspręsti taikos konferencijai, Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos vakarinės ribos atkarpa, gretima Baltijos jūrai turi praeiti nuo taško rytiniame Dancigo įlankos krante į rytus, toliau į šiaurę nuo Brausberg-Goldap iki susikirs su Lietuvos, Lenkijos Respublikos ir Rytų Prūsijos sienų taškais. Konferencijos dalyviai iš esmės sutiko su Sovietų Vyriausybės pasiūlymu galutiniai perleisti Koenigsbergą ir aplinkines teritorijas Sovietų Sąjungai kaip tai aukščiau apibrėžta ekspertams įvertinus egzistuojančias sienas. Jungtinių Amerikos Valstijų Prezidentas ir Didžiosios Britanijos Ministras Pirmininkas pareiškė palaikysiantys Konferencijoje išreikštą pasiūlymą būsimoje taikos konferencijoje⁷⁵. Šios sutarties 8 straipsnio dalyje, susijusioje su Rytų Prūsijos teritorijomis atiduotomis Lenkijai, yra aiškiau apibrėžiama Sovietų Sąjungos Koenigsbergo atžvilgiu vykdomos kontrolės prigimtis, straipsnyje nurodoma „<...> Rytų Prūsijos dalis, administruojama Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos, kaip buvo sutarta šios Konferencijos metu<...>“⁷⁶.

Pasakytina, kad intervencijos laikotarpiu Vokietijos valstybė tęsė savo *de jure* egzistavimą. Tačiau Prūsija buvo panaikinta Sąjungininkių kontrolės tarybos 1947 metų dekretu. Savaiame suprantama, kad toks dekretas jokių būdu nereiškė, jog Sovietų Sąjungai buvo suteiktas teisinis pagrindas Koenigsbergo srities teritorijai valdyti⁷⁷.

Iš pateiktos konferencijos medžiagos galima spręsti, kad Potsdamo konferencijos metu Sovietų Sąjungos vyriausybė sutiko, jog jos vakarinės ribos klausimas bus galutinai išspręstas taikos sutartimi sudaryta tarp sąjungininkių, kurią buvo tikėtasi surengti artimiausiu laiku. Tačiau, Sovietų valdžia nesilaikė Potsdamo susitarimo ir inkorporavo Koenigsbergą, kartu su jį supančiomis teritorijomis į savo sudėtį gerokai prieš taikos konferenciją – 1947 metų gruodžio 21 d. įvykus pirmiesiems rinkimams į srities tarybą. Nors dar anksčiau – 1946 metų rugsėjo 5d. – sritis buvo pripažinta uždrausta pasienio teritorija ir tokiu būdu atskirta nuo viso pasaulio.

⁷³ Ibid. P. 305.

⁷⁴ Furmonavicius D. The liberation of the Königsberg/Kaliningrad region and the Northern territories/ Southern Kuril Islands in comparative perspective, 6th Biennial Conference of ECSA-C, Victoria, B.C. Canada, 2006. P. 8

⁷⁵ Potsdamo susitarimas http://en.wikisource.org/wiki/Potsdam_Agreement

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Smith Raymond A. The status of the Kaliningrad oblast under international law // Lituanus, Vol. 38, No.1, 1992. P. 15.

Vakarų šalys buvo susirūpinusios dėl vykdomų Sovietų vyriausybės veikslių, tačiau neišdrįso imtis kokių nors veikslių⁷⁸.

Vėliau prasidėjęs Šaltasis karas ir dviejų atskirų Vokietijos respublikų sukūrimas užkirto kelią taikos sutarčiai pasirašyti iki pat 1990 metų, kai buvo pasirašyta Sutartis dėl galutinio sureguliuavimo Vokietijos atžvilgiu. Todėl būtų tikslinga panagrinėti kai kurias minėtos sutarties nuostatas.

3.1.2. Sutartis dėl galutinio sureguliuavimo Vokietijos atžvilgiu

1990 metais rugsėjo 12 d. pasirašyta Sutartis dėl galutinio sureguliuavimo Vokietijos atžvilgiu sudarė sąlygas Vokietijos suvienijimui, tačiau kartu iškėlė klausimą dėl teisinio Kaliningrado srities statuso kaip Rusijos Federacijos regiono⁷⁹.

Šios teritorijos statusas yra probleminis ir keliantis abejonių dėl to, kad, anot Raymond A. Smith, Sutarties dėl galutinio sureguliuavimo Vokietijos atžvilgiu nuostatos galėjo palikti Kaliningrado kraštą „prarastą perdavime“: oficialiai Vokietijos atiduotas, tačiau SSRS taip niekada oficialiai ir nepriimtas⁸⁰. Minėtos sutarties 1 straipsnio 3 dalis nurodo, kad „suvienyta Vokietija neturi jokių teritorinių pretenzijų kitų valstybių atžvilgiu ir neturės tokių pretenzijų ateityje“⁸¹.

Tokios nuostatos priverčia Vokietiją atsisakyti bet kokių vokiškų žemių esančių už VFR ar VDR ribų, bet, iš kitos pusės, šios nuostatos nepriverčia Vokietijos perduoti turėtų nuosavybės teisių savo žemių atžvilgiu kitoms šalims. Svarbu pasakyti, kad Sutartyje dėl galutinio sureguliuavimo Vokietijos atžvilgiu nėra nuostatų dėl teritorijų perleidimo nei Lenkijai, nei SSRS, tačiau antra pirmojo straipsnio dalis numato, kad suvienyta Vokietija ir Lenkijos Respublika pagal tarptautinės teisės normas sudaryta privalomo pobūdžio sutartimi patvirtina tarp valstybių egzistuojančias sienas⁸². Įdomu tai, kad Sutartis dėl galutinio sureguliuavimo Vokietijos atžvilgiu nenumato panašaus pobūdžio nuostatų, reguliuojančių suvienytos Vokietijos ir SSRS teritorinius klausimus.

Remdamasis tokiais argumentais Raymond A. Smith daro išvadą, kad pastaroji sutartis atrodo, nepalaikė Potsdamo sutartyje numatyto sąjungininkių susitarimo dėl galutinio Kaliningrado srities perdavimo SSRS. Šio dokumento 5 straipsnis formuluoja sovietinės kontrolės

⁷⁸ Маттес. Э. Проблема образования Калининградской области в немецкой историографии: обзор. // Балтийский альманах. No. 6. 2005. С. 52

⁷⁹ Smith Raymond A. The status of the Kaliningrad oblast under international law // Lituanus, Vol. 38, No.1, 1992. P. 7.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Treaty on the Final Settlement with Respect to Germany

http://en.wikisource.org/wiki/Treaty_on_the_Final_Settlement_with_Respect_to_Germany#ARTICLE_1 prisijungimo laikas 2006-11-24.

⁸² Ibid.

Kaliningrado srities atžvilgiu pagrindą, sutartis numato nuostatas dėl krašto perdavimo SSRS administravimui ir kartu numato, kad „paskutinius teritorijos nustatymo klausimus paliekama išspręsti taikos konferencijai“⁸³. Nors Potsdamo sutartis ir kalba apie „galutinį Koenigsbergo ir aplinkinių teritorijų perleidimą Sovietų Sąjungai“⁸⁴, tačiau tikrai nenumato teisės aneksuoti teritoriją. Sutartis dėl galutinio sureguliuojimo Vokietijos atžvilgiu neperžiūri ankstesnėje sutartyje numatytų nuostatų dėl krašto administravimo⁸⁵. Todėl atrodytų yra galimybė pareikšti pretenzijas Kaliningrado srities atžvilgiu, bet yra dar vienas nagrinėjamas klausimui svarbus dokumentas – 1975 m. ESBO Helsinkio Baigiamasis aktas, kurio 3 straipsnis numato, kad prie minėto tarptautinio instrumento prisijungusios valstybės pripažįsta visas viena kitos sienas ir taip pat pripažįsta visas kiekvienos atskiros Europos valstybės sienas“⁸⁶.

Remdamiesi Helsinkio principais ir Sutartimi dėl galutinio sureguliuojimo Vokietijos atžvilgiu rusų autoriai, kaip antai Valentinas Romanovas, teigia, kad Sutartis dėl galutinio sureguliuojimo Vokietijos atžvilgiu vienareikšmiškai ir nenumatant jokių juridinių ar politinių prieštaravimų reguliuoja Vokietijos išorines sienas. Autorius nurodo, kad toks suvienytos Vokietijos sienų nustatymas taikomas ir Vokietijos rytinės sienos atžvilgiu, kuri, remiantis sutartimi, yra į suvienytos Vokietijos sudėtį įėjusios VDR rytinė siena. Remdamasis 1 straipsnio 3 dalimi nurodančia, kad suvienyta Vokietija neturi jokių teritorinių pretenzijų kitų valstybių atžvilgiu ir neturės tokių pretenzijų ateityje, autorius daro išvadą, kad aukščiau cituota nuostata panaikina bet kokias Vokietijos pretenzijas Kaliningrado arba Kaliningrado srities atžvilgiu. Galiausiai autorius apeliuoja į 1975 m. ESBO Helsinkio Baigiamąjį aktą nurodydamas, kad Sutartis dėl galutinio sureguliuojimo Vokietijos atžvilgiu yra neatsiejamai susijusi su Helsinkio principais, kuriais sutartyje remiamasi pabrėžiant, kad Helsinkio principai padėjo teisingo ir taikaus Europos valstybių egzistavimo pagrindą. Mokslininkas pabrėžia, kad svarbiausias yra sienų neliečiamumo principas, kurio esmė – visos valstybės, sutarties šalys, tarp jų ir „pripažįsta visas viena kitos sienas ir taip pat pripažįsta visas kiekvienos atskiros Europos valstybės sienas“⁸⁷.

Jau minėto mokslininko Raymond A. Smith teigimu: „Teisinio statuso apibrėžimas regionų su neaiškia teisine padėtimi, tokių kaip Kaliningrado sritis, yra svarbus ir pateisina galimą jau nustatytų sienų peržiūrėjimą“⁸⁸.

⁸³ Potsdamo susitarimas http://en.wikisource.org/wiki/Potsdam_Agreement

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Smith Raymond A. The status of the Kaliningrad oblast under international law // *Lituanus*, Vol. 38, No.1, 1992. P. 8.

⁸⁶ The Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe <http://www1.umn.edu/humanrts/osce/basics/finact75.htm> prisijungimo laikas 2006-11-24.

⁸⁷ Романов В. Калининград – город российский // *Международная жизнь*, Nr. 6. 1995. С. 46-47.

⁸⁸ ⁸⁸ Smith Raymond A. The status of the Kaliningrad oblast under international law // *Lituanus*, Vol. 38, No.1, 1992. P. 9

Todėl sekančiame poskyryje bus apžvelgiamos tiek centrinės, tiek ir supančių valstybių galimybes pretenduoti į eksklavo užimamą teritoriją, tačiau jos yra labiau teorinio nei praktinio pobūdžio galimybės.

3.2. Galimos valstybių pretenzijos Kaliningrado srities atžvilgiu

Pirmajame šio darbo skyriuje pateikta medžiaga skirta suvereniteto dabartinės Kaliningrado srities atžvilgiu perėjimui iliustruoti. Pirmajame šio skyriaus poskyryje išnagrinėtos sutartys, turėjusios lemiamos įtakos dabartinės Kaliningrado srities atsiradimui. Tiek pirmajame skyriuje išvardinti istoriniai faktai, tiek šio skyriaus pirmajame poskyryje pateikta tarptautinių sutarčių ir vykusių konferencijų medžiagos analizė suponuoja teritorinių pretenzijų atsiradimo galimybę. Todėl toliau bandyta apibrėžti galimas teritorines šalių pretenzijas bei nagrinėta kiek tokios pretenzijos galėtų būti teisėtos.

3.2.1. Rusijos Federacija

Savavališkai inkorporavus Koenigsbergo teritoriją į savo sudėtį Sovietų Sąjungos vyriausybė siekė visiškai išnaikinti bet kokį vokiečių buvimą jį pakeičiant Sovietų buvimu. Raimond A. Smith pažymi, kad per vieną savaitę septyni šimtai metų miesto istorijos pavirto pelėnais. Toks Stalino sprendimas yra nesuprantamas ir sunkiai paaiškinamas, kadangi tuo metu kai miestas buvo bombarduojamas sprendimas panaikinti Rytų Prūsija ir Koenigsbergą atiduoti Sovietų Sąjungai jau buvo priimtas. Po to, kai visa miesto infrastruktūra buvo suldyginta su žeme Sovietų valdžia ėmėsi tokio pat brutalaus gyventojų valymo⁸⁹. Pasibaigus infrastruktūros ir gyventojų sunaikinimo misijai vienintelis likęs neužbaigtas dalykas tebuvo vietovardžių pavadinimų pakeitimas. Taigi jau 1946 metais Koenigsbergas tapo Kaliningradu politinio biuro nario Michailo Kalinino garbei.

Reikėtų pasakyti, jog yra mokslininkų – Phillip A. Buhler – kurie ginčija faktą, jog Potsdamo konferencija turėjo pakankamą teisinį pagrindą, kad galėtų priimti nutarimą dėl krašto perleidimo SSRS valdymui. Jis pažymi, kad sąjungininkai neleido įgyvendinti Sovietų Sąjungos noro aneksuoti kraštą, tiesa, jie pareiškė palaikysią SSRS teritorines pretenzijas Koenigsbergo atžvilgiu. Tačiau mokslininkas pateikia šalių atstovų pasisakymus, kuriuose išryškėja tikroji valstybių pozicija nagrinėjamu klausimu. 1945 metų spalio mėnesį Britų užsienio reikalų ministras Bevin Bendruomenių Rūmuose pareiškė, kad Jos Didenybės vyriausybė nepalaikys Sovietų noro aneksuoti teritoriją taikos konferencijoje. JAV valstybės sekretorius J. Byrnes 1946 metais Štutgarte savo kalboje pabrėžė, kad taikos konferencijoje vyriausybių vadovai nepalaikys

⁸⁹ Ibid. P. 16.

Vokietijos teritorijos cesijos pasiūlymo. Prancūzijos užsienio reikalų ministras Bidault teigė, kad jo šalis nesupranta vokiečių miesto Koenigsbergo prijungimo prie SSRS⁹⁰.

Toliau Phillip A. Buhler nurodo, kad Vokietijos besąlyginės kapituliacijos aktas atskirai numato, kad okupacija nereiškia Vokietijos aneksijos. Nors Vokietija ir besąlygiškai kapituliuo, tačiau nei viena iš jos teritorijų nebuvo prijungta prie jokios kitos valstybės. Tokio pobūdžio aneksija galima tik pagal aiškų ir teisiškai privalomą dokumentą. Potsdamo konferencija nustatė tik krašto administravimą, tačiau administravimo sąvoka ir aneksijos sąvoka tarptautinėje teisėje tikrai yra netolygios. Autorius išryškina ir kitą iki galo neišspręsta problemą: Japonija iki šiol laikosi pozicijos, kad Pietų Kurilų salos yra tiesiog administruojamos Rusijos, tačiau tikrai nėra prie jos prijungtos⁹¹.

Todėl JAV tyrėjo Raymond A. Smith užduotas klausimas: kokių pagrindų Rusijos Federacija reiškia teritorines pretenzijas Kaliningrado srities atžvilgiu yra visiškai logiškas⁹². Mokslininkai Pertti Joenniemi, Stephen Dewar, Lyndelle D. Fairlie teigia, kad krašto istorija yra pakankamai neaiški ir neapibrėžta, nors Kaliningrado sritis ir yra labai svarbi dabartinei Rusijos Federacijai, tačiau centrinės valstybės ir eksklavo nesieja gili istorinė praeitis. Krašto saitai su centrine valstybe yra pakankamai neseni, todėl nėra ilgos istorinės praeities, kuria galima būtų pasinaudoti užpildant Sovietų valdymo laikotarpiu atsiradusią tuštumą, po to kai Sovietų valdymas tapo tik prisiminimais. Net pats Kaliningrado miesto pavadinimas buvo įtvirtintas Sovietų valdžios ir, skirtingai nei Leningrado atveju, kuomet buvo sugrįžta prie istorinio Sankt Peterburgo miesto pavadinimo, artimiausios istorinės alternatyvos, į kurias būtų galima atsigręžti kalbant apie Kaliningradą yra vokiškas Koenigsberg arba lenkiškas Kroliewiec, arba lietuviškas Karaliaučius⁹³.

Nesant nei etninių nei istorinių teisių į Kaliningrado sritį vienintelė kita priežastis dėl kurios sritis galėtų būti priskirta prie Rusijos Federacijos yra įgyjamosios senaties terminu paremta pretenzija. Įgyjamosios senaties principas reiškia, jog nuosavybės teisė į teritoriją yra perduodama valstybei, kuri ilgą laiką ją valdė ir teritorijos pirminis savininkas ar tarptautinė bendruomenė nebuvo pareiškę protesto prieš teritorijos valdymą. Tačiau konkrečios įgyjamosios senaties laiko ribos nėra apibrėžtos. Grocijus siūlė nustatyti 100 metų terminą, beje, toks terminas 1933 metais buvo patvirtintas Nuolatinio Teisingumo Teismo. Tačiau Tarptautinis

⁹⁰ Buhler Phillip A. *The Order Neisse Line: A Reappraisal Under International Law* – Columbia University Press, New York, 1990. P. 43-44.

⁹¹ *Ibid.* P. 37-39.

⁹² Smith Raymond A. *The status of the Kaliningrad oblast under international law* // *Lituanus*, Vol. 38, No.1, 1992. P. 24

⁹³ Joenniemi P., Dewar S., Fairlie L.D. *The Kaliningrad Puzzle: A Russian Region within the European Union.* // Copenhagen Peace Research Institute, 2000. P. 3

Teisingumo Teismas pareiškė, jog penkiasdešimties metų terminas buvo pakankamas teisinis pagrindas sienai tarp Venesuelos ir Britų Gvinėjos nustatyti⁹⁴.

Kaip žinia, nei Vokietija, nei Lenkija, nei Lietuva nepareiškė jokių pretenzijų teritorijos Kaliningrado srities atžvilgiu, tačiau tai nereiškia, kad jos nėra įmanomos bent jau teoriškai⁹⁵. Be to, tai nereiškia, kad kitos valstybės pripažįsta Rusijos Federacijos Kaliningrado srities vykdomą valdymą *de jure*, taip, pavyzdžiui, JAV analitikas Richard J. Krickus teigia, kad oficiali JAV vyriausybės pozicija – pripažinti Kaliningrado srities *de facto* administravimą, tačiau ne *de jure* vykdomą teritorijos kontrolę⁹⁶. Tačiau pats autorius pabrėžia, kad būtų pats laikas pripažinti ir *de jure* kontrolę Kaliningrado srities atžvilgiu⁹⁷. Ir nors autorius remiasi valstybės departamento darbuotojų bei Strobe Talbot, tuo metu ėjusio valstybės departamento sekretoriaus pavaduotojo pareigas, žodiniais pareiškimais⁹⁸, kurie turėtų būti vertinami kritiškai, tačiau leidžia sudaryti pakankamai aiškų požiūrį dėl JAV nenoro pripažįstant Kaliningrado srities *de jure* kontrolę Rusijos Federacijai.

Būtų įdomu paminėti ir rusų autorių poziciją dėl krašto kontrolės legitimumo. Štai V. Romanovas teigia, kad Potsdamo susitarimas dėl Koenigsbergo perdavimo SSRS – tai iš esmės keturių valstybių susitarimas, kurio objektas yra nekeičiamas ir kuris yra tolygus tarptautiniam susitarimui, net ir tada, kai susitarime yra numatyta išlyga, kad galutinai teritorinis klausimas bus išspręstas taikos konferencijoje. Autoriaus teigimu taikos sutartis apie kurią buvo kalbama Potsdamo konferencijos metu buvo sudaryta praėjus 45 metams po Potsdamo konferencijos⁹⁹. Tokios pat nuomonės laikosi ir R. Minakova iš esmės pritardama V. Romano pozicijai ir argumentams¹⁰⁰.

Taikos susitarimas, anot minėtų autorių, buvo pasiektas aukščiau išnagrinėta Sutartimi dėl galutinio sureguliuojimo Vokietijos atžvilgiu, kuri buvo pasirašyta 1990 metais rugsėjo 12 d. tarp SSRS, JAV, Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos iš vienos pusės bei abiejų Vokietijos respublikų – VDR ir VFR – iš kitos pusės. Todėl, autorių manymu, kitų valstybių galimos teritorinės pretenzijos būtų teisiškai nepagrįstos¹⁰¹.

Kaip matyti, kai kurios pasaulinėje arenoje svarbų vaidmenį vaidinančios valstybės *de jure* nepripažįsta centrinės valstybės Kaliningrado srities atžvilgiu vykdomo valdymo. Tokia

⁹⁴ Buhler Phillip A. The Order Neisse Line: A Reappraisal Under International Law – Columbia University Press, New York, 1990. P. 55-58

⁹⁵ Krickus Ricard J. The plight of Kaliningrad: a Russian and international problem. // EWI Russian Regional Report. Vol. 4. No. 2. 1999. P. 4

⁹⁶ Krickus Richard. J. The Kaliningrad question – Lanham: Rowman & Littlefield, 2001. P. 67.

⁹⁷ Ibid. P. 172.

⁹⁸ Ibid. P.173-174.

⁹⁹ Романов В. Калининград – город российский // Международная жизнь, №. 6. 1995. С. 44.

¹⁰⁰ Минакова Р. Д. Проблема формирования позитивного имиджа Калининградской области во взаимоотношениях России и Евросоюза: Диссертация, Москва, 2004. С. 85-105.

¹⁰¹ Романов В. Калининград – город российский // Международная жизнь, №. 6. 1995. С. 46.

valstybių pozicija suponuoja bent jau teoriškai įmanomas Vokietijos, Lenkijos ir Lietuvos teritorines pretenzijas.

3.2.2. Vokietija

Oficialiai Vokietijos suverenitetas Kaliningrado srities atžvilgiu nenustojo galioti tada, kai 1945 metų gegužės 8d. 23val. 01min. pagal centrinės Europos laiką – momentas, kai įsigaliojo Vokietijos kapituliacijos aktas¹⁰². Būtent nuo to laiko suverenitetas kaip besąlyginio Vokietijos reicho kapituliacijos pasekmė perėjo jungtinei keturių sąjungininkių kontrolei. 1945 metų birželio 5d deklaracijos dėl Vokietijos pralaimėjimo ir aukščiausios valdžios priėmimo preambulėje sąjungininkai pareiškė, kad: „visos galios, kuriomis naudojosi Vokietijos Vyriausybė, Vyriausioji vadovybė taip pat ir tos galios, kuriomis naudojosi bet kokios kitos municipalinės ar vietinės valdžios struktūros“¹⁰³ pereina į valstybių sąjungininkių rankas. Iš dalies tokia sąjunginių valstybių deklaracija reiškė, kad nuo to laiko jos galės „nustatyti Vokietijos arba jos dalies sienas ir Vokietijos arba jos dalies, šiuo metu esančios Vokietijos teritorijos dalimi, statusą“¹⁰⁴.

Reikėtų pasakyti, kad sąjungininkės plačiai naudojosi nustatytais teisėmis. Sąjunginės valstybės priėmė sprendimą, kad nustatant naujas Vokietijos sienas kaip pagrindas bus paimtos iki 1937 metų gruodžio 31d. galiojusios sienos, t.y. tos sienos, kurios egzistavo iki Hitlerio invazijų kaimyninių šalių atžvilgiu pradžios. Tai reiškė, kad Kaliningrado sritis pagal minėtą deklaraciją teisėtai priklausė Vokietijai. Tik 1945 metų rugpjūčio 2d. Potsdamo sutartimi, kai buvo nustatyta nauja Vokietijos ir Lenkijos siena pirmoji neteko 25 procentų 1937 metų Vokietijos reichui priklaususios teritorijos dalies, kadangi šiuo susitarimu Kaliningrado sritis buvo perduota Sovietų Sąjungos administravimui.

Pabrėžtina, kad po karo Sovietų valdoma VDR pripažino sienos su Lenkija nekintamumą. Tuo tarpu VFR pripažindama sienos nekintamumą pridūrė, kad neturi kompetencijos šiuo klausimu priimti galutinį sprendimą, nes ji neturi bendros sienos su Lenkija, be to, neturi teisės priimti įsipareigojimų privalomų visai Vokietijai¹⁰⁵.

Tarp VDR ir Lenkijos buvo pasirašyta sienų neliečiamumo sutartis, bet pažymėtina tai, kad SSRS ir VDR panašaus pobūdžio sutarties nesudarė, jų 1955 metais pasirašyta draugystės

¹⁰² Smith Raymond A. The status of the Kaliningrad oblast under international law // *Lituanus*, Vol. 38, No.1, 1992. P.24.

¹⁰³ Declaration regarding the defeat of Germany and the assumption of supreme authority with respect to Germany by the Governments of the United States of America, the Union of Soviet Socialist Republics, the United Kingdom and the Provisional Government of the French Republic. <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/wwii/ger01.htm> prisijungimo laikas 2006-06-12

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Claus Arndt op. cit. Smith Raymond A. The status of the Kaliningrad oblast under international law // *Lituanus*, Vol. 38, No.1, 1992. P.24.

sutartis nemini Vokietijos teritorijos prijungimo prie SSRS. Dar daugiau VDR niekada aiškiai neišreiškė savo pripažinimo dėl SSRS vykdomos kontrolės buvusių Rytų Prūsijos teritorijų atžvilgiu¹⁰⁶.

Iš kitos pusės, kaip pažymi Phillip A. Buhler, VFR ir Sovietų Sąjunga 1970 metais pasirašė Maskvos sutartį, kuria pripažino po karo nustatytą sienų neliečiamumą¹⁰⁷. Taigi minėta sutartimi abi ją pasirašiusios šalys atsisakė jėgos panaudojimo ir pripažino nustatytas sienas, šiuo atveju ypatingai svarbi yra Oderis - Neisė riba, atkirtusi didelę istorinių Rytų Vokietijos žemių dalį taip, kad jos perėjo Lenkijai ir SSRS.

Televizijos kreipimesi į vokiečius tuo metu ėjęs Kanclerio pareigas Kancleris Brandtas, kalbėjęs apie sudarytą Maskvos sutartį, pareiškė: „Šia sutartimi mes nepraradome nieko kas dar nebuvo pralošta“¹⁰⁸.

Aukščiau minėta sutartis galėtų reikšti aiškų VFR pareiškimas apie Kaliningrado srities atsisakymą. Tačiau iškilo rimtas klausimas dėl VFR kompetencijos įsipareigoti už visą Vokietiją arba už būsimas vyriausybes¹⁰⁹. Tačiau 1990 metais pasirinktas abiejų Vokietijos respublikų suvienijimo būdas panaikina abejones dėl VFR kompetencijos teisėtumo prisiimant įsipareigojimus pagal 1970 metų Maskvos sutartį.

Remiantis Pagrindiniu VFR įstatymu buvo galimi du respublikų suvienijimo būdai: arba vienašališkas penkių istorinių VDR žemių prijungimas prie VFR, arba visiškai naujos, apimančios abi respublikas, valstybės sukūrimas. Klausimas dėl VFR kompetencijos prisiimant įsipareigojimus pagal 1970 metų Maskvos sutartį galėtų būti keliamas tik tuo atveju, jeigu Vokietijos suvienijimas vyktų pagal antrąjį Pagrindiniame įstatyme numatytą būdą, nors ir toks būdas būtų suponavęs aibę problemų, susijusių su valstybės teisių perėmimu. Tačiau nuspręsta eiti VDR žemių prijungimo prie VFR keliu, kadangi VFR tęsia savo egzistavimą, todėl ir jos pasirašytų sutarčių nuostatos lieka galioti¹¹⁰.

Phillip A. Buhler teigia, kad Vokietijoje yra „dešiniųjų“ mažuma, kuri ir šiuo metu kvestionuoja tiek Sutarties dėl galutinio sureguliuavimo Vokietijos atžvilgiu, tiek ir Vokietijos reicho įgaliojimų nutraukimo teisėtumą. Šios mažumos argumentai yra painūs, tačiau pagal savo esmę galėtų būti suskirstyti į dvi grupes: 1. sąjunginės valstybės neturėjo leisti kitoms valstybėms aneksuoti Vokietijai priklaususias teritorijas; 2. VFR negali būti prilyginama Vokietijos Reichui, tuo remiantis seka išvada, kad VFR nėra kompetentinga priimti visai

¹⁰⁶ Ibid. P. 22.

¹⁰⁷ Buhler Phillip A. *The Oder-Neisse Line: A Reappraisal Under International Law* – Columbia University Press, New York, 1990. P. 57

¹⁰⁸ http://www.todayinhistory.de/index.php?what=thmanu&manu_id=1547&tag=12&monat=8&year=2002&dayissect=1&lang=en puslapis žiūrėtas 2006-06-12.

¹⁰⁹ Smith Raymond A. *The status of the Kaliningrad oblast under international law* // *Lituanus*, Vol. 38, No.1, 1992. P.23.

¹¹⁰ Ibid. P. 24-25.

Vokietijai privalomų įsipareigojimų. Pirmos grupės argumentai, koks jų teisinis pagrindas bebūtų, turėjo prasmės prieš VFR ir SSRS pasirašant Maskvos sutartį. Pirmos grupės argumentų taikymas Sutarties dėl galutinio sureguliuojimo Vokietijos atžvilgiu yra nepagrįstas, nes sąjunginės valstybės nebegalėjo priimti Vokietijai privalomų sprendimų, sprendimas buvo priimtas suvienytos Vokietijos valstybės. Todėl pastarosios sutarties atžvilgiu galima taikyti tik antros grupės argumentus, siekiant įrodyti, kad sutartis yra negaliojanti pagal tarptautinės teisės taisykles¹¹¹.

Toliau autorius nurodo, kad galima išskirti du pagrindus, kurias remiantis būtų įmanoma įrodyti, kad Sutartis dėl galutinio sureguliuojimo Vokietijos atžvilgiu yra negaliojanti pagal tarptautinės teisės taisykles. Pirmasis pagrindas yra toks: VFR nėra nei teisėta, nei galutinė Vokietijos Reicho teisių perėmėja, dėl to jai stigo kompetencijos priimti įsipareigojimus pagal Sutartį dėl galutinio sureguliuojimo Vokietijos atžvilgiu. Tačiau būtų sunku įsivaizduoti labiau tinkamą teisių perėmėją nei VFR, kurioje gyvena daugiau nei 80 milijonų vokiečių. Antrasis pagrindas sutartį pripažinti negaliojančia – tai įrodyti, kad Vokietija buvo priversta pasirašyti sutartį prieš savo valią, tokios sutarties pasirašymas reikštų aiškų 1969 metų Vienos konvencijos dėl sutarčių teisės pažeidimas. Tačiau yra akivaizdu, kad demokratiškai išrinktos VFR ir VDR vyriausybės pasirašydamos nagrinėjamą sutartį veikė savo valia. Iš kitos pusės reikia pripažinti, kad Vokietijos suvienijimas negalėjo įvykti kol nebuvo pasirašyta Sutartis dėl galutinio sureguliuojimo Vokietijos atžvilgiu, tačiau toks pagrindas vargu ar galėtų būti traktuojamas kaip prievarta. Reziumuodamas autorius nurodo, kad pralaimėjusi karą ir besąlygiškai kapituliuavusi Vokietija prarado savo prestižą ir teritorijas, tačiau toks rezultatas nėra pernelyg griežtas¹¹².

Mokslininkas ir analitikas nagrinėjantis Kaliningrado regiono problemas Christian Wellmann pateikia informacijos, kad dešiniojo sparno mažumos atstovai mano, kad Kaliningrado regiono situacija yra pakankamai aiški: jie atvirai siekia regiono regermanizacijos. Nors palyginus su pirmąja 1990 metų puse šiuo metu jų aktyvumas mažėja¹¹³. Tačiau autorius atkreipia dėmesį, kad Vokietijoje šiuo metu stiprėja įvairių tremtinių organizacijų judėjimai, kurios tikisi, kad Kaliningrado statusas anksčiau ar vėliau pasikeis. Taip 2002 metais vienos iš organizacijų lyderis Wilhelm von Gottberg aiškino, kad bus neįmanoma visiems laikams palaikyti dabartinį „Koenigsbergo regiono“ statusą. Jis išreiškė tikėjimą, kad atsiradus galimybei statusas bus pakeistas ir tokia galimybė nebus praleista, kaip tai nutiko su M. Gorbačiovo pasiūlymu parduoti Kaliningradą Vokietijai, kuomet Vokietijos vyriausybė pasiūlymą atmetė. Be

¹¹¹ Buhler Phillip A. *The Oder Neisse Line: A Reappraisal Under International Law* – Columbia University Press, New York, 1990. P. 60-61.

¹¹² Ibid. 65-73.

¹¹³ Wellmann Ch. *Recognising Borders: Coping with Historically Contested Territory*. Hanne-Margret Birckenbach/Christian Wellmann (eds.) *The Kaliningrad Challenge. Options and Recommendations*, LIT Verlag, Münster/Hamburg/Berlin/London, 2003. P. 287-289.

to, buvo ir dar vienas abejotinas pasiūlymas, manoma, kad 1992 metų pavasarį B. Jelcinas nusiuntė delegaciją į Vokietiją, kuri pasiūlė perduoti Kaliningradą Vokietijai už dvigubai didesnę sumą negu ta, kurią vokiečiai investavo į anglų-amerikiečių karą prieš Iraką¹¹⁴. Tačiau vargu ar toks sandoris galėjo realiai įvykti, kadangi tuo metu Rusijos Federacija rūpindamasi savo saugumu atvirksčiai siekė paversti Kaliningrado sritį kariniu forpostu. Autorius pabrėžia, kad tremtinių organizacijos vadovaujasi vienu iš dešimties 1975 metų OBSE Baigiamojo akto principu, apibrėžtu 1 straipsnio 2 dalyje: „<...> susitariančios šalys laikosi nuomonės, kad sienos gali būti pakeistos tik remiantis tarptautinės teisės nuostatomis, vadovaujantis taika ir sutarimu<...>“¹¹⁵.

Reziumuojant pasakytina, kad visos teisėtos Vokietijos teritorijos pretenzijos Kaliningrado srities atžvilgiu pasibaigė su 1975 metų ESBO Baigiamuoju aktu, nuo realaus įgyvendinimo tas pretenzijas dar labiau atitolina 1990 metų Sutartis dėl galutinio suregulavimo Vokietijos atžvilgiu, apibrėžianti Vokietijos sienas bei kurioje pareikšta: <...> suvienyta Vokietija neturi jokių teritorinių pretenzijų kitų valstybių atžvilgiu ir neturės jų ateityje <...>“¹¹⁶. Tokia nuostata reiškia, kad Vokietija teisėtai neteko teisių Kaliningrado srities atžvilgiu ir jos pretenzijos būtų teisiškai nepagrįstos.

3.2.3. Lenkija

Lenkija negali turėti jokių etninių pretenzijų Kaliningrado srities atžvilgiu. Nors Rytų Prūsijos pietinė dalis ir buvo apgyvendinta lenkų mozūru, tačiau jų praktiškai nebuvo šiaurinėje dalyje.

Lenkijos istorinės pretenzijos yra tik nežymiai stipresnės. Du šimtmečius Prūsija ir Lenkija siejo vasaliniai santykiai, pirmoji buvo Lenkijos karaliaus lenu, tačiau per visą laikotarpį teritorija buvo visiškai kontroliuojama vokiečių. Bet kokių atveju galutinai nuosavybės teisės srities atžvilgiu į vokiečių rankas perėjo 1657 metais Vėlupos sutartimi. Antro pasaulinio karo metu lenkai tikėjosi, kad visa Rytų Prūsijos teritorijos dalis pereis į jų rankas, tačiau teisiniu požiūriu visa teritorija lenkams niekada nebuvo žadėta¹¹⁷.

Tačiau tokios pretenzijos nėra teisiškai pagrįstos dėl sutarties pasirašytos tarp Lenkijos ir Rusijos Respublikos 1990 metų lapkričio 27 d. Paminėtina, kad tarp Lenkijos ir SSRS sienų sutartis buvo pasirašyta dar 1945 metais, o vėlesnė sutartis iš esmės tik pakartojo pirmtakės

¹¹⁴ Ibid. P.291-294.

¹¹⁵ The Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe <http://www1.umn.edu/humanrts/osce/basics/finact75.htm> prisijungimo laikas 2006-11-24.

¹¹⁶ Treaty on the Final Settlement with Respect to Germany http://en.wikisource.org/wiki/Treaty_on_the_Final_Settlement_with_Respect_to_Germany#ARTICLE_1 prisijungimo laikas 2006-11-24.

¹¹⁷ Smith Raymond A. The status of the Kaliningrad oblast under international law - Lituanus, Vol. 38, No.1, 1992. P. 25-27.

nuostatus¹¹⁸. 1990 metų draugystės deklaracijos tarp Lenkijos ir SSRS 2 straipsnis skelbia, kad Lenkijos Respublika ir SSRS neturi jokių teritorinių pretenzijų vieną kitos atžvilgiu ir neturės tokių pretenzijų ateityje. Demarkuota siena tarp Lenkijos Respublikos ir SSRS yra tokia kaip apibrėžta 1945 rugpjūčio 16 d. susitarime tarp Lenkijos Respublikos ir SSRS dėl sienų. Taip nustatyta siena yra neliečiama dabar ir ateityje¹¹⁹. Lenkija ir dabartinė Rusijos Federacija turi vienintelę sieną – skiriančią Kaliningrado sritį nuo Lenkijos, todėl minėtos sutarties 2 straipsnis yra skirtas tam, kad būtų užtikrintas būtent šios sienos neliečiamumas. 3 sutarties straipsnis tai patvirtina, nes numato: „<...> visapusišką bendradarbiavimą tarp Lenkijos šiaurės-rytų provincijų ir Kaliningrado srities SSRS dalies <...>“¹²⁰. Kadangi Kaliningrado sritis yra Sovietų Sąjungos dalis bet kokios Lenkijos pretenzijos krašto atžvilgiu būtų neteisėtos. Be to, nepanašu, kad Lenkija būtų suinteresuota reikšti pretenzijas krašto atžvilgiu. Richard J. Krickus pažymi, kad tarp Lenkijos ir Rusijos nebuvo neišspręstų teritorinių ginčų, nors Lenkija ir norėtų, kad Baltiškasis būtų internacionalizuotas¹²¹.

Brian Vitunic pažymi, kad Lenkija nepareikšė jokių pretenzijų dėl baimės, jog kartą pajudinus egzistuojančias sienas gali prasidėti grandininė reakcija, kuri gali privesti prie visų sienų peržiūrėjimo. Tai reiškia, kad būtų atsižvelgta ir į tas teritorijas, kurios Lenkijai buvo suteiktos Antrojo pasaulinio karo pabaigoje, kaip, pavyzdžiui, dvi trečiosios Rytų Prūsijos teritorijos perėjusios Lenkijos Potsdamo sutartimi¹²².

3.2.4. Lietuva

Lietuvos teritorinės pretenzijos Kaliningrado srities atžvilgiu gali būti paremtos tiek etniniu, tiek istoriniu pagrindu. Raymond A. Smith pažymi, kad Lietuva gali įrodinėti 1. pirmieji regiono gyventojai buvo lietuviai ir jiems giminingi senieji prūsai; 2. iki 1945 metų dauguma už miesto ribų gyvenusių žmonių buvo lietuviai. Autorius pabrėžia, jog jeigu kada nors ateityje srities statusas būtų keičiamas, Lietuvos valstybė turėtų svarbių argumentų, leidžiančių jai prijungti šią likusią Mažosios Lietuvos dalį¹²³.

Idėja dėl Kaliningrado krašto prijungimo prie Lietuvos turi istorinių precedentų. Pirmajam pasauliniam karui prasidėjus pasaulio lietuviai susirūpino Lietuvos ateitimi ir ėmėsi aktyvių veiksmų siekdami sukurti etnografinę ir autonominę Lietuvą, kurios sienos turėjo

¹¹⁸ Krickus Ricard J. The plight of Kaliningrad: a Russian and international problem. // EWI Russian Regional Report. Vol. 4. No. 2. 1999. P. 7.

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ Ibid.

¹²¹ Krickus Ricard J. The plight of Kaliningrad: a Russian and international problem. // EWI Russian Regional Report. Vol. 4. No. 2. 1999. P. 7.

¹²² Vitunic B. Enclave To Exclave: Kaliningrad Between Russia And The European Union – Columbia University, 2003. P. 5

¹²³ Smith Raymond A. The status of the Kaliningrad oblast under international law - Lituanus, Vol. 38, No.1, 1992. P. 30-32.

sujungti Didžiąją ir Mažąją Lietuvą. Pirmą sykį toks reikalavimas buvo iškeltas Amerikos lietuvių 1914 metais Čikagoje. Toliau sekė 1916 metais Hagoje vykęs lietuvių kongresas, 1917 metais Berne vykusioje konferencijoje vėl buvo keliamas Didžiosios ir Mažosios Lietuvos klausimas. 1917m. rugpjūčio 1-4d. Vilniuje susirinkęs lietuvių organizacinis komitetas savo posėdžiuose konstatavo, kad „Lietuvos teritorija bus nustatyta pagal etnografinius principus ir etnografinės lietuvių tautos sienas, be jokių sąlygų ir krašto ūkio gerovei reikalingų pataisų“. Konferencijoje pabrėžta, kad naujai atsistačiusi Lietuva turi būti sukurta „prisilaikant etnografinių sienų su ekonominėmis reikalaujamomis korektyvomis“. Tais pačiais metais Voroneže paskelbtas lietuvių tremtinių manifestas iš esmės pakartojo Vilniaus konferencijos nuostatas dėl Mažosios (arba Prūsų) ir Didžiosios (arba Rusijos) Lietuvos sujungimo į vieną valstybę¹²⁴.

Galiausiai 1918 m. lapkričio 30d. Mažosios Lietuvos tautinė taryba Tilžėje paskelbė aktą: „Atsižvelgiant į tai, kad viskas kas yra, turi teisę gyvuoti, ir į tai, kad mes Lietuviai čionai Prūsų Lietuvoj gyvenantieji sudaroma šito krašto Gyventojų daugumėnė, reikalaujame mes, remdamiesi ant Wilsono tautų paties apsisprendimo teisės, priglaudiniamą Mažosios Lietuvos prie Didžiosios Lietuvos. Visi savo parašu šitą pareiškimą priimantieji pasižada visas savo jėgas už įvykdinimą minėtojo siekio pašvęsti“¹²⁵.

Iš pateiktos medžiagos matyti, kad Lietuvos pretenzijos Mažosios Lietuvos atžvilgiu visada buvo pakankamai stiprios, tačiau liko įgyvendintos tik iš dalies – prijungiant Klaipėdos kraštą.

Tokios istorinės teritorinės pretenzijos, anot Christiano Wellmanno padeda paaiškinti kodėl tarp Lietuvos išeivių (JAV veikiančios Lietuvninkų bendruomenė bei Mažosios Lietuvos rezistencinis judėjimas) ir pačioje Lietuvoje (Mažosios Lietuvos reikalų taryba) yra organizacijų palaikančių poziciją, kad Kaliningrado regionas yra etninės lietuvių žemės ir siekia tų žemių prijungimo prie Lietuvos. Šios organizacijos kelia klausimą dėl Kaliningrado regiono tarptautinio statuso, nes, anot jų, statusas yra neapibrėžtas. Regionas yra laikomas kolonija, kurią Rusija gavo kaip karo grobį, todėl pastaroji neturi jokių teisių regiono atžvilgiu. Be to, tokios organizacijos nepritaria Lietuvos Rusijos sienų sutarties nuostatoms, kad „<...>Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos valstybės siena prasideda nuo Lietuvos Respublikos, Rusijos Federacijos ir Lenkijos Respublikos sienų sankirtos taško <...>“¹²⁶. Į tokį nepritarimą dėl

¹²⁴ Gelžinis M. Mūsų gimtinė Mažoji Lietuva - Mažosios Lietuvos fondas Mokslo ir Enciklopedijų leidykla, Vilnius, 1996. P. 310-316

¹²⁵ Ten pat. P. 312.

¹²⁶ Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos sutartis "Dėl Lietuvos ir Rusijos valstybės sienos" // Valstybės žinios: 1999 11 25 Nr.100-2891

nustatytos sienos, savo ruožtu, atsiliepia rusai, kurie, reikalauja Klaipėdos krašto (kitos Mažosios Lietuvos dalies) grąžinimo Rusijai¹²⁷.

Mažosios Lietuvos organizacijų siekimai ir ambicijos nukrypsta nuo oficialios Lietuvos politikos. Taip pirmasis Lietuvos Respublikos prezidentas Algirdas Brazauskas kategoriškai pareiškė, kad Kaliningrado sritis priklauso Rusijai. Valdas Adamkus pritarė savo pirmtako išreikštai pozicijai¹²⁸.

Tačiau vis tik atrodytų, kad Mažosios Lietuvos organizacijos sulaukia kai kurių politikų palaikymo. Taip 1995 metais dešiniojo sparno politinių jėgų atstovas buvęs Seimo pirmininkas Vytautas Landsbergis labai subtiliai parėmė galimas Lietuvos pretenzijas Kaliningrado krašto atžvilgiu¹²⁹.

Šiuo atveju skaidrumas yra svarbiausias įnašas kuriant pasitikėjimo santykius tarp Rusijos ir Lietuvos valstybių, be to, skaidrumas palaikytų oficialią Lietuvos pozicija, kuri skiriasi nuo Mažosios Lietuvos organizacijų teritorinių pretenzijų reiškimo pozicijos¹³⁰.

Matyt, būtent dėl tokio skaidrumo stokos Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos sutartis "Dėl Lietuvos ir Rusijos valstybės sienos" Rusijos valstybės buvo ratifikuota tik 2003 metais, abiem valstybėms minėta sutartis įsigaliojo 2003-08-12. Šios sutarties ratifikavimas prisideda prie Rusijos Federacijos valdžios Kaliningrado srities atžvilgiu įteisinimo. Lietuvos Respublika ratifikavusi tokia sutartį nubraukia visas abejones dėl krašto *de jure* kontrolės. Tokiu savo gestu Lietuva parodo, jog *de jure* pripažįsta Rusijos kontrolę Kaliningrado atžvilgiu, nes nepripažįstant *de jure* kontrolės teritorijos atžvilgiu neįmanoma sudaryti teisiškai privalomų sutarčių. Todėl Lietuva nors ir turėdama teisėtą teritorinių pretenzijų Kaliningrado krašto atžvilgiu ratifikavusi Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos sutartį "Dėl Lietuvos ir Rusijos valstybės sienos" jų atsisakė.

Reziumuojant šiame skyriuje išdėstyta medžiaga pasakytina, kad Kaliningrado srities tarptautinis teisinis statusas ir padėtis yra probleminis klausimas, be to, krašto priklausymas Rusijos Federacijai yra kvestionuojamas. Kraštas tik po Antrojo pasaulinio karo perėjo Rusijai, tai buvo savotiškas karo trofėjus. Kai kurios valstybės, pavyzdžiui, JAV Maskvai pripažįsta tik Kaliningrado srities *de facto* valdymą ir susilaiko nuo *de jure* valdymo pripažinimo. Tokia valstybės pozicija remiasi tuo, kad 1945 metų Potsdamo susitarimu Kaliningrado sritis buvo

¹²⁷ Wellmann Ch. Recognising Borders: Coping with Historically Contested Territory. Hanne-Margret Birckenbach/Christian Wellmann (eds.) The Kaliningrad Challenge. Options and Recommendations, LIT Verlag, Münster/Hamburg/Berlin/London, 2003. P. 282-287.

¹²⁸ Krickus Richard J. U.S. Foreign Policy And The Kaliningrad Question – Danish Institute of International Affairs, 1998. P. 6.

¹²⁹ Wellmann Ch. Recognising Borders: Coping with Historically Contested Territory. Hanne-Margret Birckenbach/Christian Wellmann (eds.) The Kaliningrad Challenge. Options and Recommendations, LIT Verlag, Münster/Hamburg/Berlin/London, 2003. P. 285.

¹³⁰ Ten pat. P. 286.

perduota tik SSRS administravimui, būsimai taikos konferencijai paliekant teisę galutiniai išspręsti visus teritorinius klausimus, nors svarbu paminėti, kad taikos konferencijoje sąjungininkai pasižadėjo palaikyti krašto atžvilgiu reiškiamas SSRS pretenzijas. Iš Potsdamo konferencijos medžiagos galima daryti išvadą, kad valstybės sąjungininkės galutinės taikos konferencijos neplanavo atidėti neapibrėžtam laikui, kaip tik jos buvo suinteresuotos ją surengti artimiausiu laikui, tačiau prasidėjęs Šaltasis karas ir pakibusi geležinė uždanga, galutinius teritorinius klausimus atidėjo 45 metams. 1990 metais pasirašyta Sutartis dėl galutinio sureguliuojimo Vokietijos atžvilgiu atrodė ir turėjo būti ta sutartimi, kuri galutiniai padėtų tašką įteisinant Antrojo pasaulinio karo rezultatus, tačiau pasigirsta nuomonių, kad pastaroji sutartis nerevizavo 1945 metų Potsdamo sutarties nuostatų dėl krašto perdavimo Rusijos Federacijai, tai reiškia, kad pastarajai yra palikta teisė tik administruoti Kaliningrado sritį, todėl centrinės valstybės eksklavo atžvilgiu vykdoma kontrolė yra neteisėta. Panašaus pobūdžio nuostatos duoda peno teritorinių pretenzijų atsiradimo galimybėms. Taip Vokietijos pretenzijos krašto atžvilgiu būtų neteisėtos, nors kraštas nuo viduramžių buvo Vokietijos dalis, bet jos teritorijos pretenzijos Kaliningrado srities atžvilgiu pasibaigė su 1975 metų ESBO Baigiamojo aktu, nuo realaus įgyvendinimo tas pretenzijas dar labiau atitolina 1990 metų Sutartis dėl galutinio sureguliuojimo Vokietijos atžvilgiu, apibrėžianti Vokietijos sienas bei kurioje pareikšta: <...> suvienyta Vokietija neturi jokių teritorinių pretenzijų kitų valstybių atžvilgiu ir neturės jų ateityje <...>. Lenkijos ir Lietuvos noras įsiliesti į Europos Sąjungą bei tapti NATO narėmis apsprendė, šalių norą kuo greičiau išspręsti sienų klausimus ir delimituoti sienas su kaimynėmis. Tačiau Lenkijos teritorinės pretenzijos bet koku atveju negalėtų remtis teise, nes 1990 metų draugystės deklaracijos tarp Lenkijos ir SSRS 2 straipsnis skelbia, kad Lenkijos Respublika ir SSRS neturi jokių teritorinių pretenzijų vieną kitos atžvilgiu ir neturės tokių pretenzijų ateityje. Tarp Lietuvos ir Rusijos įsigaliojus sutarčiai „Dėl Lietuvos ir Rusijos valstybės sienos“ Lietuva nubraukė visas abejones dėl krašto *de jure* kontrolės. Tokiu savo gestu Lietuva parodė, jog *de jure* pripažįsta Rusijos kontrolę Kaliningrado atžvilgiu.

Todėl matyt teisingas yra P.Joenniemi sakydamas: „Europoje nugriovus sienas nebelieka jokio kito pasirinkimo kaip tik susidurti su praeitimi ir žengti į priekį¹³¹“.

¹³¹Joenniemi P. Kaliningrad As a Discursive Battle-Field // Copenhagen Peace Research Institute 1999. P. 14.

4. KALININGRADO SRITIES TARPTAUTINIS TEISINIS STATUSAS. GALIMOS TEISINIO STATUSO PASIKEITIMO TENDENCIJOS.

Išnagrinėjus dabartinės Kaliningrado srities atsiradimo aplinkybes bei sutartis, kurių pagrindu atsirado Rusijos Federacijai priklausantis anklavas paaiškėja kodėl krašto tarptautinis teisinis statusas ir padėtis yra neapibrėžti ir keliantys daug klausimų ir abejonių. Tačiau išnagrinėjus galimas šalių teritorines pretenzijas srities atžvilgiu prieinama prie išvados, kad net ir tos valstybės, kurios galėtų realiai pretenduoti į krašto teritoriją, yra supančiotos tarptautinių susitarimų dėl kurių prarado bet kokias teisiškai pagrįstas galimybes pretenduoti į dabartinės Kaliningrado srities teritoriją. Tai priveda prie išvados, kad dauguma tarptautinės bendruomenės narių *de jure* pripažįsta Rusijos Federacijos Kaliningrado srities atžvilgiu vykdomą kontrolę. Šiame skyriuje bus aptariami po sprendimo dėl Europos Sąjungos plėtros tarp trikampio dalyvių susiklostantys teisiniai santykiai. Taip pat apžvelgiamos galimos Kaliningrado srities teisinio statuso pasikeitimo tendencijos.

4.1. Rusijos Federacijos ir Kaliningrado srities teisiniai santykiai

Teisinis regiono statusas buvo kvestionuojamas pirmojoje 1990 metų pusėje, siūlant įvairaus pobūdžio sprendimus kaip panaikinti Kaliningrado srities padėtis neapibrėžtumą. Centrinė valstybė susidūrė su siūlymais ir reikalavimais kaip toks anklavo neapibrėžtumas galėtų būti panaikintas. Buvo siūloma sukurti autonominę respubliką Rusijos Federacijos sudėtyje, įkurti Rusijos-Lenkijos-Lietuvos-Vokietijos kondominiumą arba dar vienas pasiūlymas kurio esmė slypėjo naujos (nepriklausomos) – ketvirtosios Baltijos respublikos sukūrimė¹³². Vėliau buvo kalbama apie krašto demilitarizavimą ir internacionalizavimą tokias pasiūlymais bandant paneigti centrinės valstybės kontrolę jos vakarinės teritorijos atžvilgiu. Tiek Lietuvos, tiek Lenkijos ir juolab Vokietijos vyriausybės susilaikė nuo dalyvavimo tokiose konfliktiškose diskusijose, tačiau, anot P. Joenniemi, <...> buvo priešasčių įtarti, kad Kaliningrado srities statuso klausimas iškėlimas buvo oficialiai palaikomas<...>¹³³. Autorius pažymi, kad labai greitai buvo suvokta, kad krašto statuso neapibrėžtumo klausimas negalėjo būti išspręstas nesukuriant rimtų nesutarimų tarp Rusijos Federacijos ir jos kaimynių, be to, bet kokios teritorinės pretenzijos galėjo reikšti visos eilės sutarčių, susijusių su teritorijų *status quo* ir po Antrojo pasaulinio karo nustatytų sienų neliečiamumu, panaikinimu. Todėl, autoriaus nuomone, ginčai dėl teritorijos priklausymo gyvavo labai trumpai ir neigavo rimtesnio pagrindo¹³⁴.

¹³² Joenniemi P., Dewar S., Fairlie L.D. The Kaliningrad Puzzle: A Russian Region within the European Union. // Copenhagen Peace Research Institute, 2000. P. 3.

¹³³ Joenniemi P. Kaliningrad As a Discursive Battle-Field // Copenhagen Peace Research Institute 1999. P. 5.

¹³⁴ Ibid. P. 5-6.

Christianas Wellmannas pažymi: „Pataruoju šimtmečiu regiono sienos nuolat kito. Penkiasdešimt metų yra per trumpas laiko tarpas kai kalbama apie esminius ir negrižtamus pasikeitimus visuomenės sąmonėje ir kolektyvinėje atmintyje. Todėl bent jau politiko-psichologine prasme sienos supančios Kaliningrado sritį yra nuginkijamos“¹³⁵.

Šio anklavo atvejis niekuo nesiskiria nuo darbo 2 skyriuje aptartų ypatingų anklavų požymių. Žiūrint iš centrinės valstybės pozicijų Kaliningrado srities atvejis meta daug iššūkių, atsirandančių dėl krašto politiko-geografinių, socio-psichologinių, ekonominių, demografinių ir istorinių ypatumų. Žinodama tokias tendencijas Maskva reiškia susirūpinimą, kad vidiniai ir išoriniai faktoriai, susidarantys aplink Kaliningrado sritį gali atskirti anklavą nuo centrinės valstybės, kad ryšiai siejantys teritorijas bus susilpninti arba tarp anklavo gyventojų gali įsivyrėti susvetimėjimas su centrine valstybe, kuris galiausiai gali išsilieti į separatistinį judėjimą.

Kaliningrado sritis yra vienintelis Rusijos Federacijos regionas, kurio klausimams aptarti, Rusijos Federacijos Saugumo Taryba sušaukė neeilinį posėdį, nors pačiame krašte nevyksta jokie neramumai. Centrinės valstybės noras išlaikyti ryšį su anklavu turi įtakos visai centrinės valstybės Kaliningrado srities atžvilgiu vykdomai politikai. Ypatingas dėmesys yra skiriamas priemonėms, skirtoms anklavo ir centrinės valstybės koreliacinio ryšio stiprinimui, taip pat ir toms priemonėms, kurios formuoja krašto gyventojų identitetą¹³⁶.

Rusijos mokslų akademijos strateginių tyrimų instituto ekspertai nurodo, kad egzistuoja Kaliningrado srities atskyrimo nuo Rusijos Federacijos galimybė. Ekspertai atkreipia dėmesį, kad viešosios informacijos priemonėse pasirodo informacija apie „tylią vokišką“ Kaliningrado žemių aneksiją. Remiantis kai kuriais duomenimis atskirtoje nuo centrinės valstybės teritorijoje 40 procentų žemių vienokia ar kitokia forma yra kontroliuojama skirtingų vokiškų kompanijų arba paramos fondų, už kurių slypi solidžios valstybinės Vokietijos organizacijos. Į krašto ekonomiką aktyviai braunasi lietuviai, save laikantys tiesioginiais prūsų palikuoniais. Ekspertai pažymi, kad situacijai nesikeičiant visai įmanoma, kad bus iškeltas referendumo, prieštaraujančio Rusijos nacionaliniams interesams, klausimas, galintis išprovokuoti tarptautinį karinį konfliktą¹³⁷.

¹³⁵ Wellmann Ch. Recognising Borders: Coping with Historically Contested Territory. Hanne-Margret Birckenbach/Christian Wellmann (eds.) *The Kaliningrad Challenge. Options and Recommendations*, LIT Verlag, Münster/Hamburg/Berlin/London, 2003. P 275.

¹³⁶ Wellmann Christian *The problems and prospects of cross-border co-operation: The case of Kaliningrad* // Presentation in the session 3 of the Conference Building a Secure Neighbourhood – Neighbourhood Policy, Enlargement Process and Security as the co-ordinates for setting the EU's regional action Helsinki, 15-17 October 2005.

¹³⁷ Проблемы развития Калининградской области РФ в условиях расширения НАТО и ЕС. Аналитический доклад Института стратегических исследований РАН. Москва. 2001.

Tačiau, anot Sergejaus Naumkino, Kaliningrado srities gyventojai su nuostaba reaguoja į užsienio ar Rusijos spaudoje pasirodančias publikacijas apie krašte egzistuojančias separatistines tendencijas ir gyventojų norą atsiskirti nuo Rusijos prisiglaudžiant prie Vakarų valstybių¹³⁸.

4.1.1 Laisvos ekonominės zonos statusas

Taigi Maskva tvirtai laikosi pozicijos, kad Kaliningrado sritis yra vienas iš Rusijos Federacijos regionų, tačiau 1991 metais iširus Sovietų Sąjungai nežinojo kokiam tikslui sritis bus naudojama¹³⁹. Autorius pažymi, kad Gynybos ministerija norėjo ir toliau vykdyti izoliacionistinę politiką srities atžvilgiu, kadangi Kaliningrado srityje planavo ir toliau dislokuoti gausius karinius dalinius.

Tačiau tokia Gynybos ministerijos pozicija buvo visiškai nesuderinama su kitose ministerijose vyraujančia nuomone anklavą paversti klestinčiu regionu, galinčiu konkuruoti su kaimyninėmis valstybėmis. Todėl 1991 metais centrinė valstybė priėmė įstatymą, kuriuo buvo įkurta laisva ekonominė zona. Tačiau nors ir buvo atsisakyta Kaliningrado sritį paversti kariniu bastionu laisvos ekonominės zonos sukūrimas nenustatė jokios aiškios koncepcijos dėl srities identiteto, misijos ar tikslo¹⁴⁰. Laisvos ekonominės zonos likimas, sumažėjus bendrų saugumo klausimų svarbai, išryškina krašto statuso neaiškumus ir konfliktus.¹⁴¹ Saugumo problemoms susilpnėjus išryškėjo naujos, paradžišios laisvos ekonominės zonos trūkumus. Todėl centrinės valstybės vadovybė jau 1995 metais panaikino laisvos ekonominės zonos statusą dėl menkų rezultatų ir politinių konfliktų, kurių ištakos nūdienos tyrėjams yra neaiškios¹⁴².

4.1.2 Ypatingos ekonominės zonos statusas

Ypatingos ekonominės zonos statusas Kaliningrado sričiai buvo suteiktas 1996 metais išleistu įstatymu. Ypatinga ekonominė zona pakeitė iki tol buvusią laisvą ekonominę zoną. Kraštui suteikiant specialųjį statusą buvo tikėtasi kompensuoti jo eksklavo poziciją bei plėtoti ir finansuoti federalinės svarbos programas skirtas socialiniam ir ekonominiam krašto vystymui¹⁴³. Be to, buvo tikėtasi pritraukti tiesiogines užsienio investicijas bei skatinti tarptautinę prekybą.

¹³⁸ Naumkin S. Possibility of Kaliningrad integration into the single European space – Humboldt-Universität zu Berlin Philosophische Fakultät II Nordeuropa-Institut, Berlin, 2004. P. 67-68.

¹³⁹ Huisman S. A new European Union policy for Kaliningrad - The European Union Institute for Security Studies, Paris. 2002. P. 10.

¹⁴⁰ Vitunic B. Enclave To Exclave: Kaliningrad Between Russia And The European Union – Columbia University, 2003. P. 7.

¹⁴¹ Oldberg I. Russia's Baltic Regions between Moscow and the West: The Roots of Regionalism // Södertörns högskola, 2001. P. 6.

¹⁴² Vitunic B. Enclave To Exclave: Kaliningrad Between Russia And The European Union – Columbia University, 2003. P. 7.

¹⁴³ Naumkin S. Possibility of Kaliningrad integration into the single European space – Humboldt-Universität zu Berlin Philosophische Fakultät II Nordeuropa-Institut, Berlin, 2004. P. 50-54.

Ypatinga ekonominė zona – ekonominės politikos instrumentas su aiškiai ir tiksliai apibrėžtais tikslais ir prioritetais, kaip antai, skatinti valstybės konkurencingumą padidinančias pramonės sritis (farmacija, mikroelektronika ir pan.). Tačiau Kaliningrado srities atveju aiškus ypatingos ekonominės zonos buvimo tikslas niekada nebuvo nustatytas, todėl niekas nežinojo koks buvo pirminis zonos sukūrimo tikslas¹⁴⁴.

Be to, ypatingos ekonominės zonos statusas tarptautinių institucijų požiūriu taip pat yra neaiškus. 2001 metų Europos Bendrijų Komisijos „ES ir Kaliningradas“ ataskaitoje pažymima: „Ypatinga ekonominė zona dėl nesuderinamų su Partnerystės ir Bendradarbiavimo Sutarties bei Tarptautinės prekybos organizacijos taisyklėmis subsidijų gali iškraipyti prekybą¹⁴⁵“.

Taigi ypatingos ekonominės zonos statuso įvedimas per trejus oficialaus galiojimo metus nepateisino turėtų lūkesčių. Sukurta tam, kad panaikintų Rusijos baimes dėl separatizmo, zona Kaliningradui nesuteikė galimybės išplėtoti komercinių santykių su užsienio vyriausybėmis, nes santykių užmezgimas turėjo būti sankcionuotas Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijos¹⁴⁶. Nesugebėjimas federaliniame lygmenyje užtikrinti vietinį administracinį valdymą, tinkamų paskatų nebuvimas, netinkama teisinė sistema, investoriaus teisių apsaugos stoka, įstatymų apsaugančių nuosavybės teises silpnumas, verslui priešiška mokesčių sistema ir galiausiai klestinti biurokratija ir korupcija sužlugdė ypatingą ekonominę zoną¹⁴⁷.

Taigi kilnūs centrinės valstybės norai Kaliningrado sričiai suteikti iš pradžių laisvos ekonominės zonos, o paskui ypatingos ekonominės zonos statusą dėl prastos įstatymų kokybės, korupcijos, biurokratijos bei tikslų neapibrėžtumo neatnešė lauktų rezultatų. Vietinės ir federalinės vyriausybės nesugebėjimas užtikrinti krašto ekonominės gerovės ir pritraukti užsienio kapitalą užkirto kelią naujam krašto statuso nustatymui.

4.1.3 Centralizmo politika

Kaliningrado srities teritorijos statuso neaiškumas yra nulemtas federalinio centro ir vietinės administracijos nesutarimų dėl teritorijos kontrolės.

Rusijos Federacijos Konstitucija formaliai visiems 89 federalinėms regionams suteikia lygias teises, tačiau aiškiai neapibrėžia kokios yra regionų teisės užmezgant ekonominius ir politinius ryšius su kitomis valstybėmis. Konstitucijos 71 straipsnis nustato, kad tik federalinės institucijos yra atsakingos už užsienio politiką, tarptautines sutartis, karo ir taikos klausimus bei

¹⁴⁴ Joenniemi P., Dewar S., Fairlie L.D. The Kaliningrad Puzzle: A Russian Region within the European Union. // Copenhagen Peace Research Institute, 2000. P. 17.

¹⁴⁵ The Commission of the European Communities' 2001 Report to the EU Council "The EU and Kaliningrad," COM 26 final. Brussels. 2001. P. 7.

¹⁴⁶ Vitunic B. Enclave To Exclave: Kaliningrad Between Russia And The European Union – Columbia University, 2003. P. 9.

¹⁴⁷ Joenniemi P., Dewar S., Fairlie L.D. The Kaliningrad Puzzle: A Russian Region within the European Union. // Copenhagen Peace Research Institute, 2000. P. 18.

už ekonominių ryšių su užsienio valstybėmis užmezgimą¹⁴⁸. Tuo tarpu 72 straipsnis numato, kad tiek federalinė, tiek ir regioninė valdžia atsako už tarptautinių sutarčių vykdymą ir išorinių ekonominių santykių koordinavimą. Tačiau Aleksandras Serguninas pažymi, kad Konstitucija nepaaiškina skirtumo tarp išorinių ekonominių santykių bei tarptautinių santykių¹⁴⁹.

Be to, neaiškumų atsiranda ir kalbant apie tarptautinių sutarčių vykdymą bei išorinių ekonominių bei tarptautinių santykių koordinavimą¹⁵⁰. Autoriaus teigimu praktikoje toks klausimas buvo sprendžiamas federaliniam centrui ir regionui sudarant valdžios pasidalijimo sutartis. Tačiau pradedant 1996 metais užsienio santykių srityje federalinis centras pradėjo vykdyti centralizacijos politiką, tai reiškė, kad federacijos subjektams be federalinio centro pritarimo neleidžiama vykdyti išorinės politikos¹⁵¹.

Sutartis tarp Rusijos Federacijos ir Kaliningrado srities valdžios padalijimo buvo sudaryta 1996 m. sausio 12. Preambulėje buvo pažymėta, kad sutartis yra sudaroma atsižvelgiant į ypatingą Kaliningrado regiono geografinę situaciją bei į jo svarbą nacionaliniams interesams, siekiant sudaryti sąlygas socio-ekonominiam regiono vystymuisi, užsienio ekonomikos veiklos plėtrai bei tvirtesnių santykių su kitais Rusijos Federacijos regionais palaikymui¹⁵². Ši sutartis nustatė pakankamai liberalų valdžios padalijimą. Regionui kompetencijos ribose buvo suteiktas leidimas sudaryti sutartis su kitais regionais ir kitomis Rusijos Federacijos ir užsienio valstybių teritorinių vienetų, ministerijų ir departamentų subjektais. Federalinei valdžiai buvo paliekama sienų kontrolė, importo ribojimas bei ekonominės zonos režimo administravimas.

S. Naumkin pažymi, kad ši sutartis Kaliningrado sričiai niekada neleido vykdyti užsienio politikos, dalyvauti tarptautinių santykių su kitomis valstybėmis palaikyme ir tarptautinių sutarčių sudaryme. Iki 1999 metų Kaliningradas galėjo sudaryti sutartis tik su kitų šalių teritorinių vienetų, ministerijų ir departamentų subjektais¹⁵³. 2002 metais tarp federalinio centro ir Kaliningrado srities buvo pasirašytas kitas, nutraukiantis Rusijos Federacijos ir Kaliningrado srities valdžios padalijimo sutarties galiojimą, susitarimas. Tokio susitarimo pasirašymas reiškė, kad valdžios padalijimo sutartis nebeegzistuoja ir visos galios pereina į federalinės valdžios rankas. Kaliningrado sritis neteko realių nepriklausomumo ir plėtros instrumentų¹⁵⁴.

¹⁴⁸ Конституция Российской Федерации <http://www.constitution.ru> prisijungimo laikas 10-12-2005

¹⁴⁹ Сергунин А. Региональный фактор в российской внешней политике проблемы и перспективы. – Конференция „Будущее российского федерализма политический и этнический факторы“. 25-26 февраля, 2000.

¹⁵⁰ Салмин А. Российская Федерация и федерация в россии // Мировая экономика и международные отношения. Nr.2. 2000. С. 51.

¹⁵¹ Ibid. С. 40-60.

¹⁵² Treaty on delimitating the matters of control and powers between the bodies of state authority of the Russian Federation and the bodies of state authority of the Kaliningrad Region <http://www.gov.kaliningrad.ru/omainlaw.php3?lid=2> prisijungimo laikas 10-12-2005

¹⁵³ Naumkin S. Possibility of Kaliningrad integration into the single European space – Humboldt-Universität zu Berlin Philosophische Fakultät II Nordeuropa-Institut, Berlin, 2004. P. 60-61.

¹⁵⁴ Ibid. P. 60.

Prezidento V. Putino surengtame specialiai Kaliningrado srities problemų nagrinėjimui skirtame Saugumo Tarybos posėdyje, kuriame buvo pažymėta, kad kraštas galėtų pasitarnauti Rusijos-Europos santykių modelio sukūrimui. Prezidentas taip pat paminėjo, kad už Kaliningrado srities problemas yra atsakinga tik tai Rusijos Federacija. Jis kritikavo ministerijų ir departamentų suderintų veiksmų trūkumą bei jų darbo neefektyvumą. Tačiau svarbiausia ką pabrėžė V. Putinas yra: „<...> tam, kad Kaliningrado srityje būtų nustatytas efektyvus visų lygių bendradarbiavimas ir sukurta tinkama teisinė ir administracinė situacija, Kremlius yra numatęs tris įmanomas klausimo sprendimo galimybes: 1. tiesioginis prezidentinis valdymas; 2. krašto transformacija į aštuntą federalinę sritį ir 3. regiono gubernatoriaus pozicijų stiprinimas“¹⁵⁵.

Tokia centrinės valstybės pozicija atspindi Rusijos Federacijos pastaruoju metu vykdomą centralizmo politiką. Nenoras dalintis valdžios įgaliojimais yra paremtas federalinio centro būgštavimais dėl galimo separatizmo, nors, kaip jau buvo minėta aukščiau, tokie būgštavimai yra nepagrįsti, tačiau bet kokių atvejų centrinės valstybės vadovybė siekia griežtos krašto kontrolės. Toks kontrolės siekimas privedė prie federalinio centro ir vietinės administracijos nesugebėjimo pasidalinti valdžios ir atsakomybės už krašto valdymą, savo ruožtu yra priežastis dėl kurios iškyla sunkumų apibrėžiant Kaliningrado srities teisinį statusą, nes iš vienos pusės Rusija yra linkusi integruotis į tarptautinę bendruomenę, o iš kitos pusės siekia teritorijos integralumo.

4.2. Europos Sąjungos ir Kaliningrado srities teisiniai santykiai

Po 1991 metų įvykių Kaliningrado sritis atsidūrė Europos Sąjungos plėtros spąstuose iš vienos pusės ir problematiškuose santykiuose su centrine valstybe iš kitos pusės, nes kraštas likęs įspraustas tarp Lenkijos ir Lietuvos nepriklausomų valstybių buvo visiškai atskirtas nuo Rusijos Federacijos teritorijos. Tuo metu kai Lietuva ir Lenkija siekė tapti asocijuotomis Europos Sąjungoje narėmis Rusija buvo draskoma vidinių krizių, kurių pasekmė – centrinės valstybės dėmesio atitraukimas nuo Kaliningrado srities valdymo, kas savo ruožtu lėmė administravimo funkcijos perdavimą pačios srities administracijos diskrecijai, tačiau likusi atskirta nuo centrinės valstybės Kaliningrado sritis buvo visiškai nepasiruošusi savo jėgomis susidoroti su ją užgriuvusiomis problemomis: aukštas nedarbo lygis, kritiška aplinkos būklė, staigus organizuoto nusikalstamumo augimas ir galiausiai lėtas grimzdimas į bedugnę. Tokia padėtis reiškė, kad Kaliningrado sritis tapo trejopa periferija: ES ateities anklavas, Rusijos eksklavas ir silpna kaimyninė valstybė ES valstybių narių atžvilgiu¹⁵⁶.

¹⁵⁵ Russian President Putin's Remarks at the Russian Security Council Meeting on 26 July 2001, Ministry of Foreign Affairs Daily News Bulletin, <http://www.mid.ru> prisijungimo laikas 10-12-2005

¹⁵⁶ Huisman S. A new European Union policy for Kaliningrad - The European Union Institute for Security Studies, Paris. 2002. P.8-10.

Tačiau reikėtų pripažinti, kad Briuselis neskyrė Kaliningrado sričiai deramo dėmesio, nors ir žinojo, kad vieną dieną kraštas atsidurs ES teritorijoje. Tačiau tam yra logiškas paaiškinimas, paskutiniu metu XX a. dešimtmečiu Kaliningrado sritimi nesirūpinta, nes bijota, jog bet koks didesnis dėmesio rodymas gali sukelti įtarimų Rusijoje dėl įmanomų pretenzijų į jos suverenią teritoriją¹⁵⁷. Todėl savo susirūpinimą Kaliningrado srityje susiklosčiusia padėtimi Europos Sąjunga reiškė pamažu, kalbant apie Rusiją buvo turima omenyje visa valstybė, o ne atskira jos dalis ir tas faktas, kad Europos Sąjungos plėtra labiausiai paveiks tik mažą Rusijos dalį taip pat buvo ignoruojamas. Kaliningrado srities klausimas Europos Sąjungos darbotvarkėje pasirodė tada, kai santykiams su Rusija nebedarė įtakos Čėčenijos krizė, t.y. tada, kai Rusija galėjo užmiršti apie teritorines pretenzijas krašto atžvilgiu.

Europos Sąjungos ir Rusijos Federacijos bendradarbiavimas prasidėjo dar 1994 metais pasirašius Bendradarbiavimo ir partnerystės susitarimą¹⁵⁸, kuris dėl Rusijos karinės kampanijos Čėčenijoje įsigaliojo tik 1997 metais. Šio susitarimo tikslas yra paskatinti politinį, komercinį, ekonominį ir kultūrinį bendradarbiavimą. Tačiau svarbiausia yra tai, kad Rusija yra traktuojama kaip homogeninis vienetas, neišskiriant atskirų jos dalių. TACIS (Europos Sąjungos paramos Nepriklausomų Valstybių Sandraugos šalims ir Mongolijai programa) buvo pagrindinis instrumentas, kuriuo siekiama plėtoti Rusijai teikiamą pagalbą, tačiau tai buvo techninio pobūdžio (konsultacijos, patarimai ir mokymai) pagalba, neatsižvelgianti į unikalų anklavo statusą Europos Sąjungos teritorijos dalyje¹⁵⁹. Nors, pozityvus aspektas, kad TACIS atskirdavo sėkmingus regionus nuo nuskurdusių ir buvo skirta pastarųjų gerovės kėlimui¹⁶⁰.

Laikui bėgant Europos Sąjunga pradėjo reikšti susirūpinimą dėl santykiuose su Rusija atsiradusios stagnacijos ir progreso nebuvimo, be to, Bendradarbiavimo ir partnerystės susitarimas neatnešė lauktų rezultatų. Todėl 1999 metais Europos Sąjunga sukūrė Rusijai skirtą Bendrą strategiją. Šios strategijos prioritetai buvo sutvirtinti ir stiprinti demokratiją, palaikyti teisinės valstybės koncepciją, siekiama integruoti Rusiją į ekonominę ir socialinę Europos sferą bei stiprinti bendradarbiavimą saugumo ir stabilumo palaikymo srityse¹⁶¹.

Tačiau kaip Bendradarbiavimo ir partnerystės susitarimas Bendra strategija Rusiją traktavo kaip nediferencijuotą dalinį. Šie dokumentai neima domėn to, kad Rusijos situacija dvilypė: „didelė“ Rusija yra už ES ribų, tačiau „mažoji“ Rusija yra Europos Sąjungos teritorijos

¹⁵⁷ Fairlie L.D Will the EU use Northern Dimension to solve its Kaliningrad dilemma? // Copenhagen Peace Research Institute, 1999. P. 10.

¹⁵⁸ Partnership and Co-operation Agreement, http://europa.eu.int/comm/external_relations/ceeca/pca/pca_russia.pdf

¹⁵⁹ Смородинская Н. Калининградский эксклав: перспектива трансформации в пилотный регион. – Москва: Институт Восток-Запад, 2001. С. 30-32.

¹⁶⁰ Joenniemi P., Dewar S., Fairlie L.D. The Kaliningrad Puzzle: A Russian Region within the European Union. // Copenhagen Peace Research Institute, 2000. P. 15.

¹⁶¹ Common Strategy on Russia, http://europa.eu.int/comm/external_relations/ceeca/com_strat/russia_99.pdf prisijungimo laikas 10-11-2005.

dalyje. Rusija yra traktuojama kaip nediferencijuotas dalinys ir kaip pasekmė Kaliningrado sritis yra dar viena Rusijos Federacijos teritorija, kurios atžvilgiu yra vykdomos tos pačios techninės pagalbos programos¹⁶². Tačiau Europos Sąjungai siekiant ko geriau apsaugoti savo teritorijas reikėtų labai aiškiai atskirti kokios teritorijos yra už jos ribų, o kurios yra jos viduje¹⁶³.

Tik Šiaurės dimensijos idėjų išskėlimas paskatino Europos Sąjungą pakeisti savo požiūrį ir atskyrė „didelę“ Rusiją ir ypatingus Šiaurės Vakarų Rusijos, kartu ir Kaliningrado, regionų sukeltus sunkumus¹⁶⁴. Šiaurės dimensijos idėja 1997 metais pasiūlyta Suomijos buvo patvirtinta Europos Sąjungos, šios idėjos esmė – Europos Sąjunga yra reikalinga atskiros politikos Šiaurės Europos šalių atžvilgiu. Todėl kiekvienas regionas yra traktuojamas kaip ypatingas ir kiekvieno atžvilgiu taikomi atskiri unikalūs metodai. Šiaurės dimensija įtvirtina Europos Sąjungos siekį išskirti Šiaurės Vakarų Rusijos, ypatingai Kaliningradą, regionus kaip ypatingos reikšmės pasienio bendradarbiavimo veiksnius. Naujos politikos sukūrimas atvėrė kelią kokybiškai naujiems Rusijos ir Europos Sąjungos santykiams: siekiama panaikinti prekybos kliūtis pagerinant tranzitą, pagerinti informacijos apsikeitimo galimybes ir sustiprinti regioninių ir nacionalinių valdžių bendradarbiavimą. Naujos politikos veikimo pradžia galima laikyti Europos Komisijos dokumentą dėl Šiaurės dimensijos, kuria tiek PHARE, tiek TACIS yra minimos kaip programos apimančios Rusijos-Baltijos ir Rusijos-Lenkijos sienas: „Techninės pagalbos programos skirtos skatinti bendradarbiavimą muitų srityje, būsimų darbuotojų mokymus ir palaikyti bendradarbiavimą kovojant su organizuotu nusikalstamumu turi būti suprantamos per pasienio bendradarbiavimo programų prizmę, t.y. per Rusijos Federacijos Kaliningrado regioną“¹⁶⁵. Tačiau Šiaurės dimensijos programos yra trumpalaikės ir nors trumpalaikė sektorinė pagalba yra labai naudinga Kaliningradui, tačiau ji būtų buvusi vertingesnė jeigu pajėgtų nustatyti ilgalaikius Kaliningrado srities vystymosi rėmus¹⁶⁶.

2001 metų Europos Komisijos komunikatas yra savotiškas persilaužymas Europos Sąjungos politikoje Kaliningrado srities atžvilgiu. Šio komunikato tikslas padaryti savo įnašą deryboms, kurias Europos Sąjunga turėtų pradėti su Rusija (apimant ir Kaliningradą), Lenkija ir Lietuva. Komunikatas yra išsamus dokumentas kurio esmė – Europos Sąjungos plėtra Kaliningrado sričiai bus naudinga tik tuo atveju jeigu centrinė valstybė laikysis tinkamos

¹⁶² Joenniemi P., Dewar S., Fairlie L.D. The Kaliningrad Puzzle: A Russian Region within the European Union. // Copenhagen Peace Research Institute, 2000. P. 15

¹⁶³ Joenniemi P., Makarychev A.: Progress of border-making and border-breaking: The case of Kaliningrad // Department of European Studies, Danish Institute for International Studies. No 7, 2004. P. 4-5.

¹⁶⁴ Huisman S. A new European Union policy for Kaliningrad - The European Union Institute for Security Studies, Paris. 2002. P. 16.

¹⁶⁵ Northern Dimension for the Policies of the Union, European Commission, COM(1998)589/3, #41. www.baltinfo.org/Docs/eu/ND.htm prisijungimo laikas 15-11-2005.

¹⁶⁶ Vitunic B. Enclave To Exclave: Kaliningrad Between Russia And The European Union – Columbia University, 2003. P. 26.

politikos srities atžvilgiu¹⁶⁷. Komunikate Rusijai buvo pasiūlyta užtikrinti stabilų ir saugų institucijų susikūrimą, užtikrinti gerą krašto valdymą, stiprinti rinkos institucijas ir užtikrinti efektyvų įstatymų leidimą. Maskva ir Kaliningradas buvo paprašyti apsispręsti dėl prioritetinių palaikymo reikalingų sričių, kad tuo palengvintų Europos Sąjungos paramą. Be to, buvo atkreiptas ypatingas dėmesys į aplinkos apsaugą bei paraginta detaliau apibrėžti ypatingos ekonominės zonos tikslus¹⁶⁸. 2001 metų plėtros strategijos dokumente Europos Komisija nustatė: <...> tiek Rusijos Federacija, tiek Europos Sąjunga yra suinteresuotos užtikrinti, kad palankus ekonominės pasekmės Kaliningradui atneštų tik naudą<...>¹⁶⁹.

Tokia pozicija atspindi tipišką anklavo padėtį, kai gyvybiškai svarbių anklavo klausimų nagrinėjime abi tiek centrinė, tiek ir supančioji valstybė turi siekti konsensuso dialogo, o ne susipriešinimo pagrindu (žr. 2 skyrių).

Toks dialogas Kaliningrado srities atžvilgiu turėtų pasireikšti ją transformuojant į „pilotinį regioną“. Pirmą sykį tokia Rusijos iniciatyva buvo oficialiai išreikšta Rusijos Federacijos vidutinės trukmės strategijoje Europos Sąjungos atžvilgiu 2000-2010 metais¹⁷⁰. Ši strategija, Kaliningrado sričiai žadanti suteikti „specialų statusą“ buvo įteikta Europos Sąjungai 1999 metais Helsinkyje vykusiame Rusijos-Europos Sąjungos viršūnių suvažiavime¹⁷¹. Tačiau ši „pilotinio regiono“ koncepcija niekada nebuvo atspindėta nei viename oficialiame dokumente, nebuvo detalizuota ir juo labiau nebuvo imtasi jokių veiksmų siekiant jos įgyvendinimo¹⁷². Tačiau B. Vitunic pažymi, kad šiuo atveju iniciatyvos stokoja ne tik Rusija bet ir Europos Sąjunga, nes labai nenoriai imasi veiksmų siekiant sukurti glaudesnę Europos Sąjungos ir Rusijos bendradarbiavimą judant bendros Europos erdvės link¹⁷³. Pabrėžtina, kad tokios vieningos ekonominės zonos sukūrimas tarp Europos Sąjungos ir Rusijos Federacijos teritorijų galėtų žymiai prisidėti prie Kaliningrado srities atgaivinimo ir „pilotinio regiono“ koncepcija galėtų tam labai pasitarnauti, pabrėžtina, kad srities administracinės institucijos pritaria „pilotinio regiono“ koncepcijai ir ragina federalinį centrą laikytis aiškesnės pozicijos apibrėžiant regiono ir Europos

¹⁶⁷ Huisman S. A new European Union policy for Kaliningrad - The European Union Institute for Security Studies, Paris. 2002. P. 22.

¹⁶⁸ The Commission of the European Communities 2001 Report to the EU Council “The EU and Kaliningrad,” COM 26 final. Brussels. 2001. P. 6-8.

¹⁶⁹ EU Strategy Paper 2001, <http://europa.eu.int/comm/enlargement/report2001/index.htm> prisijungimo laikas 20-12-2005.

¹⁷⁰ The Russian Federation Middle Term Strategy Toward The European Union (2000-2010), The Delegation of the European Commission in Moscow web site, <http://www.eur.ru> prisijungimo laikas 12-20-2005

¹⁷¹ Усанов А. Н. Калининградская область как пилотный регион партнерства России и Европейского Союза – Калининград: East West Institute, 2003. С. 26-28.

¹⁷² Naumkin S. Possibility of Kaliningrad integration into the single European space – Humboldt-Universität zu Berlin Philosophische Fakultät II Nordeuropa-Institut, Berlin, 2004. P. 47-48.

¹⁷³ Vitunic B. Enclave To Exclave: Kaliningrad Between Russia And The European Union – Columbia University, 2003. P.20-21.

Sąjungos santykius¹⁷⁴. Rusijos Federacija aiškiai davė suprasti, kad nenori kad jos atžvilgiu būtų laikomasi tokios pačios kaimynystės politikos pažiūrų kaip, pavyzdžiui, Moldovos atveju. Rusijos Federacijos siekiai yra visiškai skirtingi, ji deda pastangas į strateginio bendradarbiavimo su ES sukūrimą visose keturiuose erdvėse¹⁷⁵. Tačiau Europos Sąjunga, siekdama kuo geriau apsaugoti savo sienas, nėra aiškiai nustačiusi kokios pozicijos laikytis Rusijos Federacijos atžvilgiu: ją laikyti už pasienio bendradarbiavimo ribų arba atvirkščiai pripažinti, kad pasienio bendradarbiavimas apima ir Rusijos Federaciją¹⁷⁶.

Taigi iš vienos pusės Europos Sąjunga pripažįsta Kaliningrado srities padėties sudėtingumą, tačiau iš kitos pusės nesiima ypatingų veiksmų jos padėties pagerinimui¹⁷⁷.

Reziumuojant pasakytina, kad Europos Sąjunga Kaliningrado sritį traktuoja kaip Rusijos Federacijos dalį ir dėl to laikosi nuostatos, kad jai nedera kištis į užsienio valstybės vidaus reikalus, t.y. Kaliningrado sritis tebesuvokiama kaip niekuo neįprastas „didelės“ Rusijos regionas. Bet tokia pozicija negali būti visiškai teisinga, nes neatsižvelgiama į Kaliningrado padėties ypatumus kaip neatsižvelgiama ir į tai, kad Kaliningrado sritis reikalinga specialių operatyvių sprendimų priėmimo, kol tarp jos ir kaimyninių šalių dar neatsirado neįveikiama praraja.

4.3. Galimos Kaliningrado srities teisinio statuso pasikeitimo tendencijos

Išnagrinėjus centrinės ir supančios valstybės santykius Kaliningrado srities atžvilgiu prasminga būtų apibrėžti srityje vyraujančias tendencijas dėl krašto ateities.

Reikia pripažinti, kad Europos Sąjungos plėtra keičia pagrindinės politinės ir ekonominės Kaliningrado srities aplinkos parametrus, keldama gana sparčios srities adaptacijos prie kintančių išorinių santykių poreikį¹⁷⁸. Akivaizdu, kad šiuo metu tarp Kaliningrado srities ir jos kaimynių yra didžiulis atotrūkis tiek socialine, tiek ekonomine, tiek politine prasme, todėl sritis yra reikalinga konstruktyvios pagalbos plėtojant visas minėtas sritis. Tačiau čia iškyla dilema: kuo daugiau įvairaus pobūdžio organizacijos investuotų į Kaliningrado srities vystymąsi tuo siekdamas sulyginti srities ir Europos Sąjungos valstybių padėtį, tuo labiau yra stiprinamas Kaliningrado kaip ypatingos srities statusas Rusijos Federacijos viduje. Tokiu būdu atotrūkis tarp Europos Sąjungos valstybių ir Kaliningrado srities mažėtų, tačiau stiprėtų palyginus su likusia

¹⁷⁴ Naumkin S. Possibility of Kaliningrad integration into the single European space – Humboldt-Universität zu Berlin Philosophische Fakultät II Nordeuropa-Institut, Berlin, 2004. P. 47-48.

¹⁷⁵ Wellmann Christian The problems and prospects of cross-border co-operation: The case of Kaliningrad // Presentation in the session 3 of the Conference Building a Secure Neighbourhood – Neighbourhood Policy, Enlargement Process and Security as the co-ordinates for setting the EU's regional action Helsinki, 15-17 October 2005.

¹⁷⁶ Joenniemi P., Makarychev A.: Progress of border-making and border-breaking: The case of Kaliningrad // Department of European Studies, Danish Institute for International Studies. No 7, 2004. P. 4-5.

¹⁷⁷ Свечински Я. Расширение ЕС в регионе Балтийского моря: включение Калининградской области в новый динамизм региона – Калининград: East West Institute, 2003. С. 62-63.

¹⁷⁸ Stanytė-Toločkienė I. Kaliningrado sritis ES plėtros požiūriu // VU: Politologija. Nr.2 (22). 2001. P. 8-12.

centrinės valstybės dalimi ir galėtų privesti prie separatistinių judėjimų. Iš kitos pusės organizacijų Kaliningrado sričiai teikiamos paramos nutraukimas privestų prie srities ekonominės ir socialinės izoliacijos tiek Europos Sąjungos, tiek ir Rusijos atžvilgiu. Ir tai taip pat nulemtų Kaliningrado srities gyventojų separatistinių tendencijų reiškimąsi. Bet kokių atveju sprendimo teisė išlieka centrinės valstybės rankose, pastaroji savo ruožtu yra suinteresuota išsaugoti šalies integralumą¹⁷⁹. Išanalizavus pastarojo dešimtmečio Kaliningrado srities situacija pastebima tokia tendencija: jeigu federalinis centras yra silpnas vakarų Rusijos regionai nori tvarkytis patys ir stiprinti ryšius su Vakarų valstybėmis. Tačiau federaliniam centrui būnant stipriam regionai yra nuolankūs ir kreipiasi pagalbos į federalinį centrą. Savo ruožtu federaliniam centrui propaguojant karinę jėgą jis yra mažiau linkęs bendradarbiauti su Vakarais, tuo tarp jeigu yra akcentuojama ekonominė plėtra federalinė valdžia linksta į Vakarus. Būtent todėl vakariniai Rusijos regionai atsiduria pasirinkimo kryžkelėje: ar skurstanti karinio forposto padėtis, arba klestinti „atvirų vartų“ padėtis¹⁸⁰.

Rusija atsisakė Kaliningrado srities kaip forposto, ypatingo strateginio regiono vaidmens ir žengė kitu keliu. Tas kelias yra Kaliningrado sritį pavertimas „bandymų aikštele“¹⁸¹ (pilotiniu regionu).

Regiono elitas siekia apsaugoti ekonominę srities plėtrą bei ginti regiono manevro prieš federalinį centrą erdvę. Todėl regiono elitas siekia prailginti Ypatingos ekonominės zonos režimą ir per daugelį metų iš Maskvos išsikovotas pastangas palaipsniui iš pagrindų pakeisti su ypatingą ekonominę zoną reglamentuojančius įstatymus. Verslo elitas yra tie žmonės, kurie pasipelnė iš mokesčių ir muitų lengvatų kaip ir iš sukčiavimo galimybių, kurias suteikia ypatingos ekonominės zonos statusas, todėl verslo elitas yra linkęs pritarti *status quo*, todėl kad dabartinė padėtis labiausiai atitinka jų interesus¹⁸².

Taigi galima būtų sakyti, jog svarbus vaidmuo sprendžiant Kaliningrado srities likimą atitenka regiono gyventojų identitetui. S. Naumkin nurodo, kad remiantis įvykdyta apklausa 28% respondentų laikosi nuomonės, kad Kaliningrado sritis liks Rusijos Federacijos sudėtyje ir turės tokį pat statusą kaip ir kiti regionai, 39% respondentų mano, kad sritis išliks federacinės valstybės dalimi, tačiau jai bus suteiktas ypatingos srities statusas. 17% apklaustųjų pageidautų, kad regionas būtų laikomas Rusijos Federacijos dalimi, tačiau gyventų pagal savo įstatymus, tai

¹⁷⁹ Биркенбах Х. За Европейский дом в Калининграде Международные организации и будущее Калининградской области – SCHIFF Schleswig-Holsteinisches Institut für Friedenswissenschaften an der Christian-Albrechts-Universität Kiel, 2003. С. 2-3.

¹⁸⁰ Oldberg I. Russia's Baltic Regions between Moscow and the West: The Roots of Regionalism – Södertörns högskola, 2001. P.46-47.

¹⁸¹ Lopata R. Rusijos Federacijos Kaliningrado srities geopolitinė transformacija: habilitacijos procedurai teikiamų mokslo darbų apžvalga: socialiniai mokslai: politikos mokslai / Vilnius, 2006. P.10.

¹⁸² Wellmann Christian The problems and prospects of cross-border co-operation: The case of Kaliningrad // Presentation in the session 3 of the Conference Building a Secure Neighbourhood – Neighbourhood Policy, Enlargement Process and Security as the co-ordinates for setting the EU's regional action Helsinki, 15-17 October 2005.

reiškia pageidavimą sričiai suteikti daugiau teisių ir lengvatų. Tik 4% pasisakė už regiono atsiskyrimą nuo centrinės valstybės ir autonominės valstybės sukūrimą, kiti 4% norėtų Kaliningrado sritį priskirti kitoms valstybėms. 8% apklaustųjų pareiškė neturį nuomonės¹⁸³.

Paminėtina, kad politinis elitas laikosi pozicijos, kad kraštui būtų suteiktas ypatingo regiono statusas.

2005 metais į gubernatoriaus postą paskirtas Georgijus Boosas prabilo apie forpostinių srities vaidmenį Rusijos-Vakarų suartėjime ir, gavęs Kremliaus pritarimą, bei laikydamasis nuomonės, kad sritis turėtų būti „Rusijos langas į Europą“, ėmėsi praktinių veiksmų siekdamas paruošti anklavą šios misijos vykdymui. Naujasis politinis elitas laikosi nuomonės, kad Kaliningrado sritis turi būti ne teritorija, kurią europiečiai stengiasi išnaudoti kaip lengvatinę kortą skverbiantis į Rusijos rinkas, o placdarmu rusiškajam verslui integruotis į europines ir pasaulines rinkas. Tam reikia sritį skubiai modernizuoti, t.y. sukurti skaidrią ir suprantamą finansinę sistemą, padaryti viešu biudžetinį procesą, padvigubinti energetinius srities pajėgumus, išvystyti transporto infrastruktūrą ir logistiką, pagaliau paruošti naująją ypatingos ekonominės zonos įstatymą taip, kad visos šios priemonės skatintų stambaus ir konkurencingo rusiškojo kapitalo atėjimą į sritį. Jau įvyko struktūrinė regiono valdymo reforma buvo ryškiai sumažintas departamentų skaičius nuo 34 iki 24, o darbuotojų skaičius praktiškai sumažėjo du kartus nuo 1200 iki 695 žmonių. Akivaizdžiai matomos pastangos įveikti korumpuotas mokesčių vengimo schemas, preferencijos stambiajam centrinės valstybės kapitalui ir pagaliau pasiryžimas netradiciniams Kaliningrado srities modernizavimo sprendimams, paraleliai ieškant būdų, kaip stiprinti krašto gyventojų lojalumą Rusijai. Planuojama padvigubinti Kaliningrado srities gyventojų skaičių skatinant rusakalbių asmenų imigraciją iš centrinės valstybės bei Europos Sąjungos valstybių narių (Baltijos valstybių). Be to, buvo imtasi veiksmų plėtojant Kaliningrado srities ir užsienio valstybių santykius, nors tokie veiksmai sulaukė griežto nepritarimo iš federalinio centro ir buvo įsakmiai pabrėžta, kad užsienio politika yra federalinio centro prerogatyva¹⁸⁴.

Reziumuojant pasakytina, Kaliningrado sritis yra Rusijos Federacijos dalimi, galinti prisidėti prie Rusijos ir Europos santykių atnaujinimo, todėl nėra jokios priežasties atriboti ją nuo viso pasaulio. Uždarumo ir atsiribojimo politikai turėtų būti priešpastatoma atvirumo ir bendradarbiavimo politika, tačiau šitam siekiui įgyvendinti reikia atsikratyti Kaliningrado srities kaip chaotiško ir konfliktiško regiono vaizdinio.

¹⁸³ Naumkin S. Possibility of Kaliningrad integration into the single European space – Humboldt-Universität zu Berlin Philosophische Fakultät II Nordeuropa-Institut, Berlin, 2004. P.67.

¹⁸⁴ Lopata R. Kaliningrad anniversary: the first steps of Georgy Boos // Lithuanian Foreign Policy Review. Nr. 15-16, 2005. P. 133-147.

IŠVADOS

1. Istorijos raidoje Kaliningrado srities teisinio statuso pasikeitimą skaičiuojant nuo Vokiečių ordino užkariavimų laikų iki nūdienos galima suskirstyti į šešis etapus: Vokiečių ordino ekspansija, Prūsijos hercogystės įkūrimas, Prūsijos karalystės susikūrimas, Vokietijos imperijos susikūrimas, po Pirmojo pasaulinio karo įvykęs Europos žemėlapių pasikeitimas, lėmęs Rytų Prūsijos anklavo atsiradimą, Antras pasaulinis karas lėmęs Rusijos Federacijos anklavo atsiradimą.
2. Svarbiausias vaidmuo centrinės valstybės – anklavo – supančios valstybės trikampyje tenka suverenitetą turinčiai centrinei valstybei, jos strategijai ir taktikai atskirtos nuo jos teritorijos atžvilgiu.
3. Anklavų teisinė prigimtis turi būti nagrinėjama atsižvelgiant į tris svarbiausius subjektus: centrinę valstybę, anklavą supančią valstybę ir trečiąsias šalis.
4. Potsdamo konferencijos metu buvo nustatytos Kaliningrado srities ribos: Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos vakarinės ribos atkarpa, gretima Baltijos jūrai turi praeiti nuo taško rytiniame Dancigo įlankos krante į rytus, toliau į šiaurę nuo Brausberg-Goldap iki susikirs su Lietuvos, Lenkijos Respublikos ir Rytų Prūsijos sienų taškais.
5. 1945 metais Potsdamo sutartimi SSRS Kaliningrado srities atžvilgiu vykdomos kontrolės prigimtis buvo apibrėžiama kaip administravimo funkcijų vykdymas.
6. Sovietų Sąjungos vakarinės ribos klausimas turėjo būti galutinai išspręstas tarp sąjungininkių sudaryta taikos sutartimi, kurioje būtų sureguliuotas Kaliningrado srities teritorijos SSRS perdavimo klausimas.
7. SSRS nesilaikydama Potsdamo susitarimo nuostatų Kaliningrado srities teritoriją savavališkai inkorporavo į savo sudėtį. Faktiškai buvusi Rytų Prūsija su Koenigsbergu atiteko Sovietų Sąjungai po Antrojo pasaulinio karo kaip priemonė, užtikrinanti priklausomybę Sovietų Sąjungai. Jokių istorinių teisių Maskvą į šią teritoriją neturėjo.
8. 1990 metais rugsėjo 12 d. pasirašyta Sutartis dėl galutinio sureguliojimo Vokietijos atžvilgiu sąjungininkių planuota taikos konferencija, turėjusi galutinai išspręsti teritorinius klausimus.
9. Sutartyje dėl galutinio sureguliojimo Vokietijos atžvilgiu neperžiūrėtos SSRS Kaliningrado srities atžvilgiu vykdomos kontrolės prigimties nuostatos, todėl galima preziumuoti, kad SSRS buvo palikta tik teritorijos administravimo funkcija. Todėl šiuo metu kai kurios valstybės, pavyzdžiui, JAV Maskvai pripažįsta tik Kaliningrado srities *de facto* valdymą ir susilaiko nuo *de jure* valdymo pripažinimo.

10. Visoms galimoms teritorinėms pretenzijoms kelią užkerta 1975 m. ESBO Helsinkio Baigiamasis aktas, nustatantis sienų neliečiamumo principą bei kitos galimų pretenzių sudarytos sutartys, panaikinančios jų teritorinių pretenzių teisėtumą.

11. Po Sovietų Sąjungos žlugimo eksklavinė Kaliningrado srities padėtis nulėmė specifines politines, ekonomines ir psichologines problemas. Situaciją komplikavo tai, kad geopolitinės permainingos sukėlė debatus ne tik dėl unikalaus valstybės anklavo pobūdžio, bet ir dėl jo tarptautinio pripažinimo Rusijai statuso.

12. Bandymai galios pusiausvyros kombinacijomis neutralizuoti srities statuso kontroversiškumą tarptautinės teisės požiūriu turėjo ir turi tiesioginę įtaką Maskvos pozicijai dėl praktinės anklavo valdymo raiškos. Todėl buvo bandyta sukurti Kaliningrado srities kaip savaveiksmio subjekto įvaizdį iš pradžių kraštui suteikiant laisvos ekonominės zonos statusą, vėliau ypatingos zonos statusą bei siekiant „pilotinio regiono“ koncepcijos įgyvendinimo. Šie bandymai kraštą transformuoti į savaveiksmišką subjektą atskleidžia Rusijos Federacijos siekį pavaizduoti, jog federalinis centras turi srities raidos planą ir koordinuoja vidinius ir išorinius jo gyvenimo aspektus. Federalinis centras privalėjo rūpintis ypatingoje padėtyje atsidūrusio krašto raida, nes priešingu atveju jame galėjo sustiprėti antifederalinės nuotaikos. Todėl valstybiniuose dokumentuose nuolat buvo pabrėžiamas tikslas užtikrinti srities kaip neatskiriamos Rusijos Federacijos dalies raidą, o federalinis centras reguliariai stengėsi su vietos valdžia spręsti srities problemas.

13. Remdamasi „pilotinio regiono“ idėja Rusijos Federacija ėmėsi stiprinti centro kontrolės sričiai mechanizmus: dėl ypatingos ekonominės zonos buvo inicijuotas naujas įstatymas, palaikęs stambų centrines valstybės kapitalą ir kontroliavęs užsienio investicijas, be to, buvo pakeista srities politinė vadovybė.

14. Europos Sąjunga atsisakė prisiimti politinę atsakomybę už Kaliningrado srities raidą, vadovaudamasi principu, kad nedera kištis į užsienio valstybės vidaus reikalus, todėl sutiko orientotis tik į tas problemas, kurios kilo dėl tiesioginių procedūrinio pobūdžio Europos Sąjungos plėtros pasekmių ir neatsisakė atverti europinius fondus ekonominiam eksklavo augimui.

15. Svarbus vaidmuo sprendžiant Kaliningrado srities likimą atitenka regiono gyventojų identitetui, remiantis vykdytų apklausų duomenimis dauguma srities gyventojų pasisako už krašto priklausomybę Rusijos Federacijai su sąlyga, jog jam bus suteiktas ypatingo regiono statusas.

PASIŪLYMAI IR REKOMENDACIJOS

1. Rekomenduotina Europos Sąjungai ir Rusijos Federacijai pasirašyti susitarimą dėl Kaliningrado srities. Tai galutinai panaikintų nuolatinius Maskvos būgštavimus dėl galimo Kaliningrado srities atskilimo nuo centrinės valstybės ir prisidėtų prie tinkamos krašto plėtros ir valdymo strategijos sukūrimo.
2. Vadovaujantis Rusijos Federacijos Konstitucijos tarptautinių normų prieš vidines normas suteikta pirmenybe bei remiantis tarp Rusijos ir ES sudarytu susitarimu dėl Kaliningrado srities priimti atitinkamus federalinius įstatymus, reglamentuojančius krašto vidaus gyvenimo bei galutiniai išsprendžiančius srities statuso klausimus.

SANTRAUKA

Pagrindinis magistrinio darbo tikslas – išnagrinėti Kaliningrado srities tarptautinį teisinį statusą ir padėtį. Istorijos raidoje Kaliningrado srities teisinio statuso pasikeitimą skaičiuojant nuo Vokiečių ordino užkariavimų laikų iki nūdienos galima suskirstyti į šešis etapus: Vokiečių ordino ekspansija, Prūsijos hercogystės įkūrimas, Prūsijos karalystės susikūrimas, Vokietijos imperijos susikūrimas, po Pirmojo pasaulinio karo įvykęs Europos žemėlapių pasikeitimas, lėmęs Rytų Prūsijos anklavo atsiradimą, Antras pasaulinis karas lėmęs Rusijos Federacijos anklavo atsiradimą. Svarbu pasakyti, kad anklavų teisinė prigimtis turi būti nagrinėjama atsižvelgiant į tris svarbiausius subjektus: centrinę valstybę, anklavą supančią valstybę ir trečiąsias šalis, o anklavo vidinio gyvenimo reglamentavimas iš esmės priklauso nuo centrinės valstybės strategijos ir pasirinktos taktikos atskirtos nuo jos teritorijos atžvilgiu. Toliau darbe aiškintasi kas nulėmė Kaliningrado srities atsiradimą, koks buvo krašto teisinis statusas pagal Potsdamo konferencijos nuostatas bei kaip ji atsidūrė centrinės valstybės sudėtyje. Išnagrinėjus Potsdamo konferencijos bei Sutarties dėl galutinio sureguliuojimo Vokietijos atžvilgiu nuostatas darytina išvada, kad Kaliningrado srities tarptautinis teisinis statusas ir padėtis yra probleminis klausimas, be to, krašto priklausymas Rusijos Federacijai 1990 metų pirmojoje pusėje buvo nuolat kvestionuojamas. Pataruoju šimtmečiu regiono sienos nuolat kito. Penkiasdešimt metų yra per trumpas laiko tarpas kai kalbama apie esminius ir negrįžtamus pasikeitimus visuomenės sąmonėje ir kolektyvinėje atmintyje. Todėl bent jau politiko-psichologine prasme sienos supančios Kaliningrado sritį yra nuginjamos. Kai kurios valstybės, pavyzdžiui, JAV Maskvai pripažįsta tik Kaliningrado srities *de facto* valdymą ir susilaiko nuo *de jure* valdymo pripažinimo. Tačiau tuo pat metu visų kitų į Kaliningrado srities teritoriją galinčių pretenduoti valstybių pretenzijos remiantis 1975 m. ESBO Helsinkio Baigiamuoju aktu, nustatančiu sienų neliečiamumo principą bei kitomis galimų pretendenčių su centrine valstybe sudarytų sutarčių nuostatomis, panaikina jų teritorinių pretenzijų teisėtumą. Bandymai galios pusiausvyros kombinacijomis neutralizuoti srities statuso kontroversiškumą tarptautinės teisės požiūriu turėjo ir turi tiesioginę įtaką Maskvos pozicijai dėl praktinės eksklavo valdymo raiškos. Todėl buvo bandyta sukurti Kaliningrado srities kaip savaveiksmio subjekto įvaizdį iš pradžių kraštui suteikiant laisvos ekonominės zonos statusą, vėliau ypatingos zonos statusą bei siekiant „pilotinio regiono“ koncepcijos įgyvendinimo. Šie bandymai kraštą transformuoti į savaveiksmišką subjektą atskleidžia Rusijos Federacijos siekį pavaizduoti, jog federalinis centras turi srities raidos planą ir koordinuoja vidinius ir išorinius jo gyvenimo aspektus. Federalinis centras privalejo rūpintis ypatingoje padėtyje atsidūrusio krašto raida, socialinėmis, ekonominėmis krašto problemomis, nes priešingu atveju jame galėjo sustiprėti antifederalinės nuotaikos. Todėl valstybiniuose dokumentuose nuolat buvo pabrėžiamas tikslas užtikrinti srities kaip neatskiriamos Rusijos Federacijos dalies raidą, o federalinis centras reguliariai stengėsi su vietos politikos spręsti srities problemas. Po Europos Sąjungos plėtros pastaroji atsisakė prisiimti politinę atsakomybę už Kaliningrado srities raidą, vadovaudamasi principu, kad nedera kištis į užsienio valstybės vidaus reikalus, todėl sutiko orientuotis tik į tas problemas, kurios kilo dėl tiesioginių procedūrinio pobūdžio ES plėtros pasekmių ir neatsisakė atverti europinius fondus ekonomiam eksklavo augimui. Kalbant apie srities viduje vyraujančias tendencijas pasakytina, kad remiantis vykdytų apklausų duomenimis dauguma srities gyventojų pasisako už krašto priklausomybę Rusijos Federacijai su sąlyga, jog jam bus suteiktas ypatingo regiono statusas. Žvelgiant į Kaliningrado srities ateities perspektyvą vertinant centrinėje valstybėje stiprėjančias centralizacijos tendencijas, pasakytina, kad anklavui nebus leista nutolti nuo centrinės valstybės ir ji bus panaudota strateginiam kontaktui su Vakarais palaikyti.

SUMMARY

The main point of the master's thesis – scrutinize the international status and position of Kaliningrad oblast. From the historical overview it can be determined that the sovereignty over the territory of the Kaliningrad oblast passed over the course of centuries from the Teutonic Order, to the Duchy of Prussia, to the Kingdom of Prussia, to the Kingdom of Germany, to the enclave of East Prussia and finally to the USSR. The relation of an exclave to its state is of state-legal nature. The legal nature of an enclave is to be viewed from the points of view of the surrounding (enclaving) state, the mainland, and the third states. Since the enclave is an inherent part of the mainland state, it is guided by the mainland's national politics and legal system that's why from the point of view of the enclave; this power is the most important one. It was one of the master's thesis tasks to estimate the factors that caused the establishment of the Kaliningrad oblast on the nowadays map to assess the legal oblast's status according the Potsdam Agreement and the way it was incorporated in the mother state. After scrutinizing the provisions of the Potsdam Agreement and Treaty of the Final Settlement with Respect to Germany one can state that the legal status of Kaliningrad oblast is to be determined. The borders in the region under consideration have been in flux throughout the last century. Fifty years is a short time span as regards substantial and irreversible changes in public consciousness and collective memory. At least in a politico-psychological sense, the borders surrounding Kaliningrad remain contested. Some of the states like the USA, do not recognize that Russia enjoys *de jure* control of the territory, but just recognize that Kaliningrad is only *de facto* under Russian administration. At the same time it has to be said, that the Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe and other treaties which possible claimant states bound themselves to will make any territorial claims outside the legal mainstream. The attempts to neutralize the inconsistency of the oblast have the impact on The Moscow position towards the administration of the oblast in respect of international law. The combinations of internal and external factors have determined their diversity this way or another making Russia face the tasks of retaining, effectively governing and controlling the territorial fragment, i.e. preserving sovereignty and assuring legitimacy. Russia is forced to correct its chances to implement one or another strategy of relations with the enclave adjusting it to the changing situation both in and around the oblast. Failure to solve this dilemma would create a real opportunity for the oblast to break away from Moscow, without negating the motherland defragmentation. All the official documents posted by federal center it was highlighted that Kaliningrad is the integral part of Russia and it is responsible for the oblast's development and the same time federal center was involved in discourse with local authorities analyzing and solving latter's problems. After the expansion of European Union it refused any responsibility for political oblast development, motivating it as it cannot determine the destiny of the foreign country, but it involved itself in technical assistance for the region though and did not refuse to open the European funds for it. Considering the situation inside the region itself one should notice, that according the polls a considerable number of the region's residents consider their geopolitical circumstances to be special and that this should be taken into account, but claim to remain inside the Russian Federation. Taking into account the strengthening positions of the mother state is should be said, that the region will remain an integral part of the Russian Federation, but will gain the role of being the gateway between Russian Federation and the rest of Europe.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Oficialūs dokumentai:

1. Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos sutartis "Dėl Lietuvos ir Rusijos valstybės sienos" // Valstybės žinios. 1999, Nr.100-2891.
2. Common Strategy on Russia of 4 June 1999 (1999/414/CFSP) http://europa.eu.int/comm/external_relations/ceeca/com_strat/russia_99.pdf
3. EU Strategy Paper 2001, <http://europa.eu.int/comm/enlargement/report2001/index.htm>
4. Law On the Special Economic Zone in the Kaliningrad Region from January 5, 1996, <http://www.gov.kaliningrad.ru/omainlaw.php3?lid=3>
5. Northern Dimension for the Policies of the Union, European Commission COM(1998)589/3, #41. www.baltinfo.org/Docs/eu/ND.htm
6. Russian President Putin's Remarks at the Russian Security Council Meeting on 26 July 2001, Ministry of Foreign Affairs Daily News Bulletin, <http://www.mid.ru>
7. The Commission of the European Communities' 2001 Report to the EU Council "The EU and Kaliningrad," COM 26 final. Brussels. 2001.
8. The Russian Federation Middle Term Strategy Toward The European Union (2000-2010), The Delegation of the European Commission in Moscow web site, <http://www.eur.ru>
9. Treaty on delimitating the matters of control and powers between the bodies of state authority of the Russian Federation and the bodies of state authority of the Kaliningrad Region <http://www.gov.kaliningrad.ru/omainlaw.php3?lid=2>
10. Конституция Российской Федерации <http://www.constitution.ru>

Specialioji literatūra:

11. Dundulis B. Lietuvos kova dėl valstybinio savarankiškumo XV amžiuje - Vilnius: Mokslo ir Enciklopedijų leidykla, 1993.
12. Gelžinis M. Mūsų gimtinė Mažoji Lietuva - Mažosios Lietuvos fondas Mokslo ir Enciklopedijų leidykla, Vilnius, 1996.
13. Gudavičius E. Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų - Vilnius, 1999. T 1.
14. Hermann A. Žvilgsnis į Kaliningrado srities ateitį // Naujasis židinys-aidai, 2005. Nr.5. P.171-172.
15. Kasparavičius A., Jokimaitis R. Naujausiųjų laikų istorija – Kronta, 1998.
16. Lopata R. Naujausios kaliningradistikos apžvalga // VU: Politologija, Nr. 1 (25). 2002.
17. Lopata R. Potsdamo šleifas – „Kaliningrado galvosūkių“ raktas? // VU: Politologija. Nr.4 (32). 2003.

18. Lopata R. Rusijos Federacijos Kaliningrado srities geopolitinė transformacija: habilitacijos procedurai teikiamų mokslo darbų apžvalga: socialiniai mokslai: politikos mokslai / Vilnius, 2006.
19. Mikalajūnas V. ES plėtra ir santykiai su Rusija http://66.249.93.104/search?q=cache:3yBtqIMbXWUJ:www.mip.lt/temp/w200401150654_Es%2520pletra.doc+Lietuva+ir+Kaliningrado+sritis.&hl=lt&gl=lt&ct=clnk&cd=59
20. Stanytė-Toločkienė I. Kaliningrado sritis ES plėtros požiūriu // VU: Politologija. Nr.2 (22). 2001.
21. Buhler Phillip A. The Order Neisse Line: A Reappraisal Under International Law – Columbia University Press, New York, 1990.
22. Fairlie L.D Will the EU use Northern Dimension to solve its Kaliningrad dilemma? // Copenhagen Peace Research Institute, 1999.
23. Foreign relations of the United States: diplomatic papers: the Conference of Berlin (the Potsdam Conference), 1945 Volume II Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1945.
24. Foreign relations of the United States: diplomatic papers: The Conferences at Cairo and Tehran, 1943.
25. Furmonavicius D. The liberation of the Königsberg/Kaliningrad region and the Northern territories/ Southern Kuril Islands in comparative perspective, 6th Biennial Conference of ECSA-C, Victoria, B.C. Canada, 2006.
26. Huisman S. A new European Union Policy for Kaliningrad The European Union Institute for Security Studies, Paris. 2002.
27. Joenniemi P. Kaliningrad As A Discursive Battle Field // Copenhagen Peace Research Institute, 1999.
28. Joenniemi P., Dewar S., Fairlie L.D. The Kaliningrad Puzzle: A Russian Region within the European Union. // Copenhagen Peace Research Institute, 2000.
29. Joenniemi P., Makarychev A.: Progress of border-making and border-breaking: The case of Kaliningrad // Department of European Studies, Danish Institute for International Studies. No 7, 2004.
30. Kretinin G. The Russian-Lithuanian Relationship: the Regional aspect. // Lithuanian Foreign Policy Review. No 2, 2000.
31. Krickus Richard J. The plight of Kaliningrad: a Russian and international problem. // EWI Russian Regional Report. Vol 4, No. 2, 1999.
32. Krickus Richard J. U.S. Foreign Policy And The Kaliningrad Question – Danish Institute of International Affairs, 1998.

33. Krickus Richard. J. The Kaliningrad question – Lanham: Rowman & Littlefield, 2001
34. Lopata R. Kaliningrad anniversary: the first steps of Georgy Boos // Lithuanian Foreign Policy Review. Nr. 15-16, 2005.
35. Lopata R. Sirutavicius V. Lithuania and the Kaliningrad Oblast: a Clearer Frame for Cooperation. // Lithuanian Foreign Policy Review. Nr. 3, 1999.
36. Naumkin S. Possibility of Kaliningrad integration into the single European space – Humboldt-Universität zu Berlin Philosophische Fakultät II Nordeuropa-Institut, Berlin, 2004.
37. Nies Susanne Les enclaves - volcans eteints ou en activite [The Enclaves – Still or Active Vulcanos], Conesa Pierre (dir.) La securite internationale sans les Etats, Revue internationale et strategique. No. 49, 2003.
38. Oldberg I. Kaliningrad: Russian exclave, European enclave. – Scientific report, Swedish Defense Research Agency, 2001.
39. Oldberg I. Russia's Baltic Regions between Moscow and the West: The Roots of Regionalism – Södertörns högskola, 2001.
40. Smith Raymond A. The status of the Kaliningrad oblast under international law // Lituanus, Vol.38, No.1, 1992.
41. Vinokurov E. Theory of Enclaves – Kaliningrad, 2005.
42. Vitunic B. Enclave to Exclave: Kaliningrad between Russia and the European Union – Columbia University, 2003.
43. Wellmann Ch. Recognising Borders: Coping with Historically Contested Territory. Hanne-Margret Birckenbach/Christian Wellmann (eds.) The Kaliningrad Challenge. Options and Recommendations, LIT Verlag, Münster/Hamburg/Berlin/London, 2003.
44. Wellmann Chr. The problems and prospects of cross-border co-operation: The case of Kaliningrad // Presentation in the session 3 of the Conference Building a Secure Neighbourhood – Neighbourhood Policy, Enlargement Process and Security as the coordinates for setting the EU's regional action Helsinki, 15-17 October 2005.
45. Биркенбах Х. За Европейский дом в Калининграде Международные организации и будущее Калининградской области – SCHIFF Schleswig-Holsteinisches Institut für Friedenswissenschaften an der Christian-Albrechts-Universität Kiel, 2003.
46. История Германии <http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,1581276,00.html>
47. Маттеc. Э. Проблема образования Калининградской области в немецкой историографии: обзор. // Балтийский альманах. No. 6, 2005.
48. Машкин. М. Н. Внешняя политика России XIX и начала XX в – М., Серия 1, Т. 3. 1963.

49. Минакова Р. Д. Проблема формирования позитивного имиджа Калининградской области во взаимоотношениях России и Евросоюза: Диссертация, Москва, 2004.
50. Проблемы развития Калининградской области РФ в условиях расширения НАТО и ЕС. Аналитический доклад Института стратегических исследований РАН. Москва, 2001.
51. ред. Л.Б.Вардомского и С.В.Голунова Безопасность и международное сотрудничество в поясе новых границ России – Волгоград: НОФМО, 2002.
52. Романов В. Калининград – город российский // Международная жизнь. №. 6, 1995.
53. Салмин А. Российская Федерация и федерация в России // Мировая экономика и международные отношения. №.2. 2000.
54. Свечински Я. Расширение ЕС в регионе Балтийского моря: включение Калининградской области в новый динамизм региона – Калининград: East West Institute, 2003.
55. Сергунин А. Региональный фактор в российской внешней политике проблемы и перспективы. // Конференция „Будущее российского федерализма политический и этнический факторы“. 25-26 февраля, 2000.
56. Смородинская Н. Калининградский эксклав: перспектива трансформации в пилотный регион. – Москва: Институт Восток-Запад, 2001.
57. Усанов А. Н. Калининградская область как пилотный регион партнерства России и Европейского Союза – Калининград: East West Institute, 2003.

Kiti šaltiniai:

58. <http://lt.wikipedia.org/wiki/Anklavas>
59. <http://noopolitika.paideia.ru/kaliningrad.phtml>
60. <http://www.kaliningrad-online.ru/articles1/6105.html>
61. http://www.politika.lt/index.php?cid=693&new_id=4985
62. <http://www.state.gov/r/pa/ei/bg/4142.htm>
63. <http://digioll.library.wisc.edu/cgi-bin/>
64. http://en.wikisource.org/wiki/Potsdam_Agreement
65. <http://www1.umn.edu/humanrts/osce/basics/finact75.htm>
66. http://en.wikisource.org/wiki/Treaty_on_the_Final_Settlement_with_Respect_to_Germany#ARTICLE_1
67. http://www.todayinhistory.de/index.php?what=thmanu&manu_id=1547&tag=12&monat=8&year=2002&dayisset=1&lang=en
68. <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/wwii/ger01.htm>